

VODIČ
KROZ
ZADAR

VODIČ

PO ZADRU I OKOLICI

U REDAKCIJI

«KULTURNO-UMJETNIČKOG DRUŠTVA» U ZADRU

ZADAR 1949

GRADSKO ŠTAMPARSKO PODUZEĆE — ZADAR

Predgovor

Zadar, nekada glavni grad, srce i žarište cijele Dalmacije, sa svojim brojnim prirodnim i umjetničkim ljepotama i pitomom i lijepom okolicom oduvijek je privlačio ne samo pažnju mnogobrojnih stranaca i turista iz sviju strana svijeta, već i putopisaca.

Budući da je zato promet stranaca još za austrijske vladavine bio znatan i rastao iz godine u godinu, bilo je potrebno još u ono doba izdati jedan opširniji vodič, dakako na ondašnjem «službenom» talijanskom jeziku, kojeg su tadašnje vlasti u svim granama uprave i u javnom životu uveliko favorizirale.

Toga zamašnog posla prvi se latio poznati zadarski lokalni historičar G. Sabalich i već 1897. g. izašla je njegova opširna: «Guida archeologica di Zara». Iste godine izašao je i znatno kraći vodič Nani-ev «Zara e dintorni», a 1911 vodič Battare «Zara».

1909. g. pokušala je zadarska knjižara Schönfeld da izda na hrvatskom jeziku «Vodj po Zadru i okolici», ali do štampanja nije došlo iz nepoznatih razloga.

Za vrijeme talijanske vladavine (1920-1944) još nekoliko većih i manjih vodiča je ugledalo svjetlo. Najopširniji su bili «Guida di Zara» (1925, II. 1938.) G. Prage, zatim «Guida storico - artistica di Zara» (Trieste 1920.) arheologa G. de Bersa, te «Monumenti di Zara» (Bergamo 1928.) od Bernardy-a.

Gotovo svi ovi vodiči imali su prozirnu tendenciju, služeći se čak izvrtanjem činjenica u želji da pokažu kako je Zadar uvijek bio talijanski.

Oslobodjenjem Zadra po NOV (31. X. 1944.) ponovno je među ruševinama provorio život i moglo se pristupiti planskoj obnovi u ratu teško postradalog grada.

Uporedo s tim nikla je i zamisao da se izda «Vodič po Zadru i okolici». Potreba se davno osjećala i ovime je ostvaruje «Putnik», koji je redakciju povjerio ovdašnjem «Kulturno-umjetničkom društvu».

Tako je po prvi put konačno izdan «Vodič» na hrvatskom jeziku, koji će svakom domaćem i stranom turisti pomoći da se na laki, jednostavni i brzi način upozna sa prošlošću, spomenicima i sadašnjim prilikama ovoga grada i okolice.

Geografski položaj Zadra

Grad Zadar je smješten na malom poluotočiću, koji se pruža paralelno uz obalu u pravcu sjeverozapad-jugoistok i zatvara sa kopnom prostranu uvalu, koja sačinjava luku. Zaštićen s vanjske strane nizom otoka, koji zatvaraju Zadarski kanal, nalazeći se na pol puta iz Trsta do Otranta, pružao je, i još danas pruža, sigurni zaklon brodovima, koji plove uz našu obalu.

Stari dio grada zbijen je na samom poluotoku, u davniini potpuno opasanom zidinama, a u novija vremena počeo se širiti izvan bedema. Tako su zadnjih decenija nastale nove gradske četvrti: Voštarnica i Brodarica, dok je naselje, smješteno na jugoistoku grada, nazvano Arbanasi, nastalo još 1726. god., kada je oveća grupa stanovnika preselila se ovamo iz Albanije, sačuvavši do danas jezik. Na području Gradskog N.O.-a živi danas oko 16.000 stanovnika.

Zadar je jedini grad u Dalmaciji, i u opće na našem primorju, koji ne leži neposredno podno longitudinalnog gorskog lanca, koji se stere od Učke pa do Lovčena, već ima u svom zaledju prostrane i bogate Ravne Kotare, koji ga dijele preko Planinskog kanala od Velebitskog masiva. Radi toga grad ne osjeća udarce bure i posjeduje izrazitu mediteransku klimu: blage i ugodne zime i ljetnu svježinu, zahvaljujući blagotvornom utjecaju maistrala, vjetra, koji puše s mora na kopno kroz čitavo ljeto preko dana, od prve žege do zalaska sunca. Te naročito povoljne klimatske prilike utječu i na raslinstvo: po javnim parkovima i perivojima, trgovima i kućnim dvorištima sretamo posvuda zimzelen i južno bilje i baš to brojno zelenilo daje gradu naročitu živost. Ako se k tome pribroji šarolik

pejsaž, živopisna okolica, izvanredne mogućnosti za ugodne šetnje i izlete, a naročito za kupanje u kristalnom čistom moru, potpuno je razumljivo, da sve to čini ovaj grad naročito primamljivim za posjetioce. Stari dio grada, i ako je bio veoma oštećen u ovom ratu, već je odmah po oslobodjenju oživio i danomice se oporavlja.

Zadar odvajkada predstavlja važan ekonomski, politički i kulturni centar svog prostranog zaledja i otočja. Dnevno se vidi mnoštvo seljaka iz bogatih kotara i pitomih otoka u njihovim živopisnim narodnim nošnjama, koji nose u grad obilje svojih proizvoda na prodaju.

Uz Gradski N.O. i Kotarski N.O., koji obuhvaća dobar dio sjeverodalmatinskog kopna i otočja, u Zadru je sjedište takodjer Okružnog i Kotarskog Suda i Javnog Tuzioštva.

Od naučnih i kulturnih ustanova treba u prvom redu spomenuti Državni Arhiv, neistraženu riznicu povjesnih izvora u kojemu su pohranjeni važni dokumenti, a koji se sada nalazi u t. zv. palači Varešanin; zatim Arheološki Muzej s vrlo bogatim zbirkama, Biblioteku s vrlo brojnim naučnim edicijama, dobro poznatu u naučnim krugovima, Galeriju slika i Etnografski muzej.

Od prosvjetnih ustanova, osim osnovnih škola hrvatskih i jedne sa talijanskim nastavnim jezikom, postoji i potpuna Gimnazija, Niza Gimnazija sa talijan. nastavnim jezikom za djake talijan. manjine, zatim Muzička škola, Učiteljska škola, Industrijska škola, Ekonomski tehnikum i t. d.

Od kulturnih ustanova da spomenemo: Narodno kazalište, pjevačko društvo „Zoranić“, „Kulturno-umjetničko društvo“ i Filharmoniju. Također je veoma živa sportska aktivnost u svim disciplinama, od kojih košarka i veslanje imaju lijepu tradiciju.

U slobodi Zadar ima sve uslove, da povezan sa svojom prirodnom domovinom, od koje je silom bio otrgnut, dočeka sretnu budućnost.

Kratki pregled zadarske prošlosti

Zadar ulazi u povijest kao jedan od centara velikog ilirskog plemena Liburna, koji su nastavali Jadransku obalu od rijeke Raše u Istri do Krke. U vrijeme intenzivne trgovine i razmjene dobara, sigurno je, da je Zadar, smješten na zgodnom geografskom položaju, kao centar neustrašivog plemena pomoraca i gusara, bio na zavidnom stupnju blagostanja. U IV. stolj. prije n. e. počinje kolonizatorsko djelovanje Grka na Jadranu, i tom prilikom i Zadar i Liburni dolaze u užu dodir s Grcima i njihovom kulturom i od tada počinju prve pisane vijesti o ovim krajevima. Pred konac republike i osnutak carstva rimski zavojevači se obraćaju na ove obale i vode ratove protiv Ilira. Car August naselio je u Jader rimske građane i podigao grad na čast kolonije, (u koliko to nije bio već prije), kako se čita na jednom natpisu u Arheološkom muzeju, gdje se spominje, da je tom prilikom podigao oko grada zidine i kule. U miru, koji je uslijedio poslije tih dugotrajnih i nepoštednih ratova, Zadar je bio na visokom stupnju materijalnog blagostanja, što se vidi i po ostacima raznih klasičnih zdanja: hramova, trijemova, vodovoda, cesta i sl. Grad je imao svoju autonomnu municipalnu upravu, u malome sličnu onoj u Rimu, s duumvirima na čelu (u Rimu konzuli) edilima, te dekurijonima (senat) i svećeničkim kolegijima raznih božanstava.

Prilikom podjele provincije Dalmacije na 3 juridička područja 27 g. prije n. e. Zadar je pripao skradinskom konventu. Oštre suprotnosti u robovskom sistemu privrede starog rimskog imperija, nove ideje iznikle u takvim uslovima, dovele su na poprište historije nove snage. Carstvo se počelo raspadati, dok je još bilo na vrhuncu svoje moći, a seoba naroda dala mu je posljednji udarac.

Nakon 476. g. n. e. Zadrom i cijelom Dalmacijom vladaju Odoakarovi Germani, a kasnije Teodorih kralj Ostrogota. Da li su Goti provalili u Zadar i opustošili ga, ne može se pouzdano ustvrditi. Poslije 20-godišnje

borbe uspije vojskovodjama bizantijskog cara Justinijana svladavati Ostrogote, čime je i Zadar došao pod vlast Bizanta i ostao sve do VII. stolj.

Koncem VI. stolj. dolaze u ove krajeve slaven-ska plemena s ratobornim Avarima. Poslije poraza kod Carigrada 626. g. Avara nestaje s Balkana, a preživjeli prastanovnici Iliri, koji nijesu nikad bili potpuno romanizirani, brzo se gube u slavenskom moru. Samo malobrojni primorski gradovi, koji su izbjegli prvom valu ove seobe, a medju koje spada i Zadar, nastavili su i dalje živjeti svojim životom. Kad su ono Avari u zajednici sa Slavenima u prvoj polovini VII. st. razorili Salonu, koja je bila glavni grad Dalmacije od rimskih vremena, Zadar, koji je ostao pošteđen, preuzima ulogu političkog centra Dalmacije, i to će ostati do 1918. g. Poslije propasti Ravenskog egzarhata, pod koji su potpadali i dalmatinski gradovi, a koji su srušili Langobardi 751 g., gradovi Zadar, Split, Trogir, Dubrovnik i Kotor, te otoci Krk, Cres i Lošinj, čine samostalan temat na čelu sa strategom u glavnom gradu Zadru.

U ovo mutno vrijeme, u razdoblju VII. i VIII. stolj., imamo samo nekoliko škrtih vijesti o prilikama u Zadru. Medjutim u to doba stvara se u neposrednom zaledju grada mlada hrvatska država s knezovima na čelu, a jedna od njihovih prijestolnica je bio grad Nin, 18 km sjev. od Zadra.

Koncem VIII. stolj. počinje franačko osvajanje Dalmacije i Istre. Bizant se oružjem suprostavio tom napredovanju, i sukob je završio mirom u Achenu 812. g., na kojemu su sudjelovali kao predstavnici Zadra: namjesnik Pavao i biskup Donat. Po zaključcima mira Zadar i ostali gradovi priznaju i nadalje vlast Bizanta. Za vladanja kralja Tomislava Zadar, kao i ostali dalmatinski gradovi, dolazi pod podaništvo hrvatskog kralja.

Nekako u to vrijeme javlja se na Jadranu nova sila - Venecija. Ispočetka mala općina na lagunama, postaje pomalo pomorsko trgovačka država s težnjom, da osigura plovidbu Jadranom uz hrvatsku obalu. Kad

(Foto Szabo - Zagreb)

Sl. 6. — **Sv. Donat (Arheološki muzej)**

su u hrvatskoj državi nastale dinastičke borbe, nesloga i neredi, Venecija koristi ovu priliku, da se ugnjezdi na ovoj obali. God. 1000. dužd Petar Orseolo uzme bez borbe Zadar i druge gradove i otoke. Ali odmah poslije smrti sposobnog dužda, Zadar i ostali dalmatinski gradovi priznavaju vlast hrvatskog kralja Krešimira III., a malo zatim dolaze opet pod vlast Bizanta i njima upravljaju strateg protospatar i katapan u Zadru.

Poslije vladanja Zvonimira i nakon pogibije posljednjeg vladara narodne krvi, na temelju rodbinskih veza, dolaze na hrvatski prijesto ugarski Arpadovci. Kralj Koloman smatrajući se zakonitim nasljednikom hrvatskih kraljeva nastoji da dobije i Dalmaciju u sklop svoje države. Uzalud je Venecija uprla, da iskoristi i ovaj put nesredjene prilike i zavlada Dalmacijom: 1105. g. udje Koloman u Zadar, a zatim i u ostale gradove i okruni se posebno za hrvatskog kralja u Biogradu n/m. Tom prilikom dade sagraditi zvonik sv. Marije u Zadru.

Zadar kao i ostali gradovi Hrvatske kroz ovo razdoblje dobiva feudalno uređenje, koje je ovdje počelo prije i razvijalo se nezavisno od utjecaja s Apenina. Zadarski feudalci, kao i drugdje, ljubomorno čuvaju svoje privilegije i gradsku autonomiju koju su uživali i drugi gradovi u Hrvatskoj. S druge strane u ovo vrijeme hrvatski elemenat, koji je odmah po doseljenu dopirao do samih gradskih bedema, za vremena je prodro u grad i započeo asimilaciju starog romanskog elementa, koji je ostao u gradu, a izoliran nije se mogao obnavljati. Ekonomske i porodične veze tog elementa sa Hrvatima stopile su ubrzo malobrojni ostatak Romana, a to se najbolje vidi iz sačuvanih dokumenata iz tog vremena u kojima se nalazi na stotine slavenskih imena gradskih odličnika, a da o pučanima ne govorimo. To nam potvrđuje i historiska činjenica da su Zadrani dočekali papu Aleksandra III kada je proputovao kroz grad 1177. g. pjesmama na hrvatskom jeziku. Poznavajući društvene prilike ondašnjeg vremena, to stapanje je potpuno prirodno kada

se zna, da su Hrvati u ovim krajevima prihvatili kršćanstvo već oko 800. god. i u tome se približili gradskom stanovništvu. Sve ovo privezalo je čvrsto Zadar uz njegovo prirodno zaledje, u kojem je uvijek nalazio oslonca u borbi protiv osvajača s mora.

Od izumrća hrvatske dinastije, pa sve tamo skoro do početka turskih navala u ovaj kraj burna je i krvava zadarska prošlost. Sami mletački kroničari bilježe do početka XV stolj. preko 10 pobuna Zadra protiv Venecije. Ovdje nije mjesto da se sve nabroje i da im se navedu povodi (uzrok je uvijek isti), već ćemo se ograničiti da spomenemo samo nekoje.

1116. god. osvoje grad Mlečani, a 1159 god. pobune se Zadrani i protjeraju kneza poslatog im iz Venecije. Malo zatim još jednom protjeraju kneza, i Venecija je morala angažirati jaku mornaricu, da poslije dvogodišnjeg obsjedanja osvoji grad. U obrani svoje slobode Zadar se oslanja na hrvatsko - ugarskog kralja, a kasnije i na moćne bribirske knezove, sklapa saveze s mletačkim neprijateljima Pizom i Genovom, kad sam nije mogao odoljeti osiljenoj republici sv. Marka. Poslije navedenog odmetnuća Zadra Mlečani pokušaju u nekoliko navrata da ga osvoje, ali bez uspjeha i radi toga se dužd Enrico Dandolo odriče naslova „dux Dalmatiae“. Uvidjajući veliko značenje koje ima Zadar za sigurnu plovidbu ovim obalama, a nemajući sredstava i sile da ga zauzme, isti dužd uspije nagovoriti vojsku iz IV Križarske vojne, da mu kao protuuslugu za prevoz morem u Palestinu osvoji Zadar. Poslije ogorčenih borbi i opsjedanja silne vojske s kopna i s mora, morao je Zadar 1202. god. podleći. Mlečani dadu porušiti gradske bedeme, a na otoku Ugljanu sagrađe tvrđavu sv. Mihovila i u nju smjeste svoju posadu da pazi, kako se ne bi Zadar pobunio i pokušao obnoviti porušena utvrđenja. U tim teškim danima knez Domald od plemena Svačića pomagao je Zadranima da obnove od Mlečana i Križara porušeni i opljačkani grad. Izmučeni i iscrpljeni sklope ipak 1205. god. s Venecijom mir, koji im je pružao vrlo povoljne uslove. Ali čim se malo oporavio, Zadar

opet diže glavu. God. 1242. obraćaju se Zadrani hrvatsko-ugarskom kralju Beli IV da im pomogne, da ih primi u svoje podaništvo i da im prizna okrnjena prava. Bela ih usliši, oni se pobune, a pomagao ih je ban Dionizije. Ali ovog puta Zadar nije imao sreće: za kaznu Mlečani još više stegnu njihova prava, izgube slobodu biranja kneza, a značajno je i to, da su im od sada zabranili sklapanje brakova sa Hrvatima. Osim toga su morali podnijeti razna poniženja i novčane kazne. Mnogo stanovnika pred strahom od odmazde radi pobune napustilo je ovom prilikom Zadar, a Venecija useli u grad nekoliko mletačkih obitelji i podijeli im posjede buntovnika. Poslije nekoliko godina dozvole im povratak.

U ovo doba vladaju Hrvatskom skoro potpuno samostalno moćni Bribirski knezovi Šubići. Oni zahvataju i u zadarske prilike: na njihov poticaj zarobe Zadrani, ne znamo već po koji put, kneza, njegove činovnike i vojsku i izaberu za kneza Pavlovog sina Mladena Šubića, a hrvatsko-ugarskog kralja zamole, da ih primi za podanike. Videći Mlečani da silom neće povratiti Zadra, pokušaju na lijepe nagovoriti Zadrane, da se pokore, nastoje skloniti i kralja da popusti, ali uzalud. Dvije ekspedicije poslate na Zadar potpuno su propale, i tek poslije dvogodišnjih borba i hrabre odbrane Zadrani podlegnu 1313. god.

Ali Zadar se nije htio pomiriti takvom sudbinom, a ni kralj Ludovik Veliki s činjenicom da prepusti grad i cijelu Dalmaciju Mlečanima. Zadar se stavlja na čelo saveza protiv Venecije skupa sa Šibenikom, Splitom i Trogirom. Mlečani videći što se snuje zatraže od Zadrana da poruše zidine i predadu kule, ali ovi radije biraju rat i na glas da se Ludovik približuje Zadru ustaju na pobunu. Republika pošalje na Zadar četiri velike i 20 manjih ladja i 1.600 vojnika. I kada su Mlečani razbili lanac, koji je branio neprijatelju prilaz u luku, Zadrani se ne predaju, već radije potapljaju vlastito brodogradilište, da ne padne neprijatelju u ruke. Tek kada je Ludoviko a vojska bila poražena na kopnu kod Zadra, branitelji grada pritisnuti gladju i nestaši-

com vode, poslije 18 mjeseci žilave odbrane, zatraže mir, koji je i sklopljen 1346 god. uz vrlo teške uvjete. Ali Ludovik malo zatim, poslije nego je uredio svoje račune u Italiji, napadne Veneciju, a Zadar iskoristi ovu priliku da se odmetne. Ovaj put je pothvat urodio potpunom pobjedom: 1358. god. sklopljen je mir u Zadru, u kojemu se Venecija odriče Zadra i čitave Dalmacije s otočjem od Istre do Drača, a dužd se odreče naslova dužda Dalmacije i Hrvatske. Pola vijeka Zadar je uživao samostalnost i slobodu. Ali unutrašnje trzavice po smrti Ludovikovo, borbe oko prijestolja između pristalica Žigmunda i Ladislava Napuljskog, uz kojeg je pristajao i Zadar, onemogućile su gradu i cijeloj zemlji da uživa blagostanje mira. Ladislav ne imajući više ni saveznika ni sredstava da se bori protiv svog takmaca, prihvati ponudu Venecije i 1409. g. sramotno proda Zadar i svoja prava na Dalmaciju za 100.000 dukata. Zadrane je ovaj kraljev sramotni gest strahovito povrijedio i, ne nalazeći drugog izlaza, izaslaše pred mletačke providure koji su išli prema Zadru poslanike, da bi ishodili što povoljnije uslove predaje. Zadar i ostale Ladislavove posjede uzeše odmah Mlečani, a ostale gradove pod vlašću Žigmundovom postepeno do 1420. g.

Čitav ovaj period od 4 stoljeća može se u kratko okarakterizirati kao razdoblje žilavog otpora Zadra protiv osvajača s mora - republike sv. Marka, kao razdoblje daljnog feudalnog društvenog razvitka grada, koji je išao u korak s onim u zaledju i napokon kao period postepene i konačne asimilacije starog gradskog stanovništva sa slavenskim elementom.

Došavši definitivno pod vlast Venecije, Zadar nema više svoje historije. Kneza, biskupa i ostale odličnike šalje mu mletački senat, a ovi slijepo izvršavaju njihova naredjenja. Grad je izgubio municipalnu samoupravu, a vijeće plemića držalo je u svojim rukama samo komunalno sudstvo i razne službe. Narod s druge strane sastajao se u pučke skupštine, koje su težile da ograniče moć plemstva i zaključke plemićkog vijeća. Nesredjene prilike na kontinentu, a u prvom redu

primicanje turske opasnosti uklonile su mogućnost novih pobuna i odmetnuća. Ipak se spominje početkom XVI stolj. zavjera Zadrana i drugih gradova protiv Venecije na poticaj Petra Berislavića i Sime Difićka, ali je Mlečani na vrijeme otkriju i šalju u Zadar providura Sebastijana Giustiniana, koji zatvori kolovodje. Gubitkom političke samostalnosti grad osjeća ne samo ekonomski nazadak, već i opadanje do tada žive i samoinicijativne kulturno-umjetničke djelatnosti.

Poslije kratkog predaha od 50 god. počinju nove nevolje Zadra. Do sada mu je svako zlo dolazilo s mora, a sada započne i s kontinenta. Osmanlije, osvojivši istočni dio Balkanskog poluotoka, prodru uskoro i u Dalmaciju, u neposrednu blizinu primorskih gradova. U više navrata Turci se zalijeću do samih bedema paleći, pljačkajući i pustošeći zadarsku okolicu. Nakon prve provale (1468) slijedile su ostale jedna za drugom. God. 1570. zamalo Turci nijesu zauzeli na prevaru Zadar, koji se kroz 50 godina solidno utvrđuje pod nadzorom i po nacrtima najvještijih mletačkih arhitekata (1530—1580). Radovima oko utvrđivanja nastavlja se i u XVII stolj. Čak niti poslije velikih pobjeda nad Turcima u drugoj polovini 16 stolj. nije Zadar osjetio naročito blagostanje, pače u njemu se sve više smanjuje broj stanovništva. Unatoč tudjinskoj vladavini za vrijeme mletačke uprave u Zadru se javljaju pisci i književnici, koji pišu hrvatskim jezikom djela vrlo značajna u povijesti naše narodne književnosti: Juraj Baraković, Petar Zoranić, Brno Krnarutić, Šimun Kožičić-Benja i dr., što nam dokazuje da su narodna svijest i narodni jezik prkosili umjetnom uvlačenju tudjinštine ne samo među pučanima, već i među inteligencijom.

1797. god. Napoleon je srušio republiku sv. Marka i mirom u Campoformiu podijelio s Austrijom mletačke posjede. 30. lipnja iste godine udju u Zadar hrvatski vojnici, svečano dočekani od naroda, a malo zatim general Rukavina koji okupira Dalmaciju i pripoji je ostalim austrijskim zemljama. Narod je ovu promjenu s veseljem dočekao u uvjerenju, da će napokon opet

poslije 400 godina biti sjedinjen s Hrvatskom. Ali borba za sjedinjenje trajala je još punih 120 godina, jer se je Austrija opirala tome svim silama i svakojakim sredstvima nastojala ugušiti nacionalnu svijest stanovništva.

Poslije poraza kod Slavkova 1805. godine Austrija morade ustupiti Napoleonu uz ostalo i Dalmaciju. Slijedeće godine udju Francuzi u Zadar. Za providura Dalmacije bude imenovan Vincenzo Dandolo, sposoban i poduzetan čovjek, koji je htio ostvariti svoje napredne ideje boreći se protiv predrasuda neukog naroda i feudalaca. Mnogo je učinio na kulturno-prosvjetnom izdizanju Dalmacije, u kojoj Mlečani nijesu otvorili ni jedne škole. Osnuje novine „Kraljski Dalmatin“, koje su izlazile na hrvatskom jeziku, osnuje u Zadru licej, gimnaziju i druge škole a tako i u drugim većim mjestima. U prvo vrijeme francuske vladavine Zadar i Dalmacija bili su priključeni Kraljevini Italiji, koju je Napoleon osnovao. To je bio uzrok, da su se u Zadar koji je bio glavni grad Dalmacije naselili mnogi Talijani iz Lombardije i ostalih krajeva. Ne samo to, Francuska je uprava čak jačala ondje talijanski kulturni utjecaj. 1810. godine Dalmacija udje u sklop ilirskih pokrajina, a Zadar je glavni grad jednog distrikta (okružja).

Padom Napoleonovim udje u Zadar 1813. godine poslije jednomjesečnog opsjedanja general Tomašić i tako grad po drugi put dolazi pod vlast Austrije. On ostaje i dalje glavnim gradom pokrajine, u kojemu vlada namjesnik i namjesništvo (vlada), podvrgnuta izravno Beču. Austrijske vlasti ispočetka sklone Hrvatima u Dalmaciji, pred opasnošću slavenske ideje, naskoro počinju favorizirati Talijane. Talijanski jezik se podržavao kao službeni i nastavni, premda je još za mletačkih vremena, kako svjedoče historijski dokumenti, većina naroda govorila hrvatski. Naskoro počinje uporna borba za nacionalno osvješćivanje i političko sjedinjenje s Hrvatskom. U Zadru niču brojni listovi, novine i almanasi (Zora Dalmatinska), oko kojih se okupljaju Hrvati u borbu protivu talijanaša-autonomaša. To se

naročito osjetilo 1848. godine, kada je pod pritiskom ideja francuske revolucije car Ferdinand izdao patent o sastavljanju demokratskog ustava, koji će donijeti od naroda izabrani zastupnici. I u Hrvatskoj i u Dalmaciji zahtjeva se sjedinjenje s Hrvatskom i baš tada hrvatski ban bude ujedno proglašen i dalmatinskim, što je narod radosno pozdravio. Ali to oduševljenje i optimizam brzo je prošao: ove ideje mogle su se ostvariti samo prosvjećivanjem naroda, otvaranjem škola i političkim uzdizanjem. Narodna stranka, koja je vodila borbu za sjedinjenje, osvaja poziciju za pozicijom, ulazi u narod i bori se preko štampe, a naročito preko zadarskog „Narodnog Lista“, organizira čitaonice napadajući bezpoštedno austrofilске ulizice i denuncijante talijanaške autonomaše u dalmatinskom saboru, koji se prvi put 1861. godine sastao u Zadru. Ta borba protiv talijanaša s jedne strane i Austrije s druge potrajala je do propasti monarhiје. Napokon uspije narodnjacima skoro potpuno istisnuti autonomaše iz sabora, uza svu nedemokratsku izbornog zakona, koji je bio u prilog autonomaskom feudalnom buržoaskom elementu. Kao kruna tih napora dolazi zadarska rezolucija 1905. godine u kojoj, između ostaloga, Srbi obećavaju pomoć Hrvatima u borbi za sjedinjenje, a Hrvati jamče Srbima punu ravnopravnost. Značajno je, da se nekoliko godina kasnije po t. zv. „jezičnoj naredbi“ uveo hrvatski jezik kao unutarnji službeni jezik u sve državne urede u Zadru i ostaloj Dalmaciji, a ta je „naredba“ stupila na snagu istom 1. I. 1912. godine.

Drugi svjetski rat budio je narodu u Dalmaciji mnogo nada, i propašću Austro-ugarske monarhiје 1918. godine zavladao je u Zadru veliko oduševljenje. Grad bi okićen narodnim zastavama, Narodno vijeće i narodna garda upravljaše gradom, očekujući sjedinjenje s Hrvatskom prema načelu samoodređenja. Ali već 5. studenoga počinju razočaranja: u luku ulazi torpiljarka s talijanskom vojskom vičući: „Živjela Hrvatska, Živjela Jugoslavija!“, i okupira grad. Poslije prevare i prekršenih obećanja okupatorska vojna uprava likvidira domaću vlast i narodne ustanove, a narodne borce progoni. 12. studenoga 1920. godine Rapalskim ugo-

vorom protunarodni i nesposobni političari Jugoslavije prepustili su Zadar Italiji.

Već za vrijeme Austrije Zadar pomalo zaostaje za drugim gradovima Dalmacije, koji su bili bolje povezani sa zaledjem i u kojima se počela razvijati industrija, dok je Zadar ostao čisto administrativni centar. To stanje se još pogoršalo za vrijeme 25-godišnje talijanske okupacije, kada je Zadar bio nasilno odvojen od svoje domovine. Poslije teških stradanja 31. listopada 1944. godine bude napokon oslobođen zauvijek od tudjinskog jarma i definitivno pripojen svojoj domovini Hrvatskoj i Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji.

Spomenici *)

Počevši razgledanje grada s Radničke obale (u blizini hotela Beograd) kod vratiju s lijeve strane posljednjeg bastiona (bedema) na ovoj strani grada, vidimo pružen u more lučki valobran. Taj nasip zatvara luku i štiti je od valova, a nasuli su ga naši otočani, jer svaka ladja, koja bi došla u luku s obližnjih otoka, a nije bila iz Zadra, morala je po odredbi lučkog admirala donijeti jedan oveći kamen i svaliti ga na nasip. Od toga nasipa do podno bedema bio je u srednjem vijeku povučen željezni lanac, sastavljen s velikim gredama, koji je priječio neprijateljskim ladjama ulaz u luku. Kako je to bila ozbiljna prepreka vidi se po tome, koliko je truda uložila mletačka flota 1346. god., da je sloni. Po tom lancu nazivaju se i vrata kroz koja ćemo ući u grad Lančana vrata.

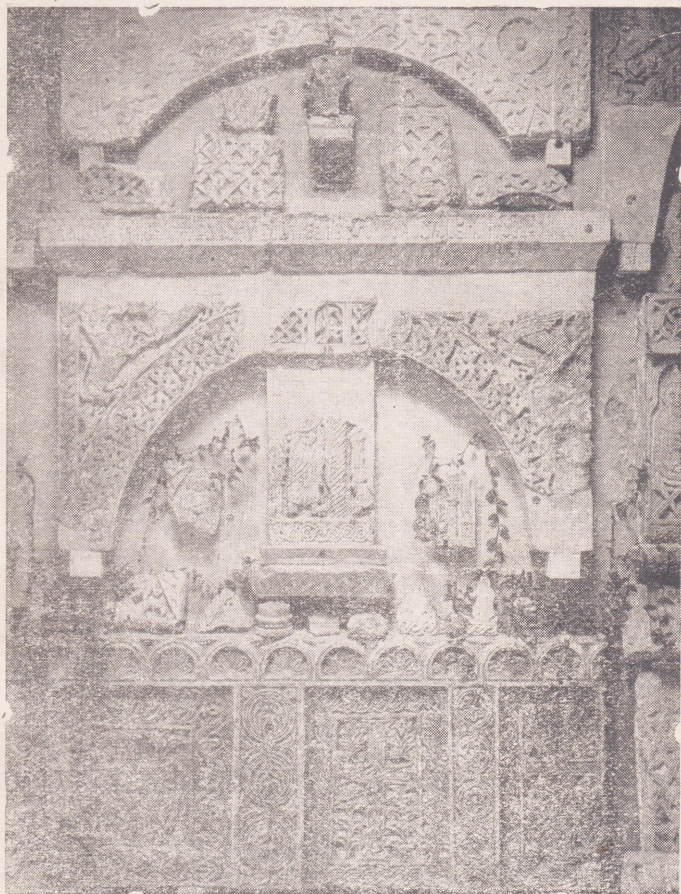
Ušavši unutar zidina, odmah iza vratiju s lijeve strane vidimo fasadu velikog mletačkog mornaričkog **Arsenala**. Prosljedivši naprijed u istom pravcu s lijeve strane nailazimo na mali trg, na kojem se vide tri velika vijenca od bunara, a pripadaju prostranoj cisterni sagrađenoj u XVI. st. u vrijeme, kad je turska opasnost primorala grad da se solidno utvrdi i opskrbi pitkom vodom. Malo dalje prema sjeverozapadu diže se rotunda crkvice **Gospe od zdravlja** iz konca XVI. st. sa zvonikom iz početka XVIII. st. Pravokutna ladja, savremena sa zvonikom, stradala je u prošlom ratu.

*) Iz praktičnih razloga preporučamo posjetiocu da se kod razgledanja spomenika drži redosljeda, koji je naveden u ovom pregledu i u priloženom planu Zadra. U koliko ima manje vremena na raspolaganju može se ograničiti samo na razgledanje najvažnijih spomenika, kojih su nazivi štampani velikim slovima.

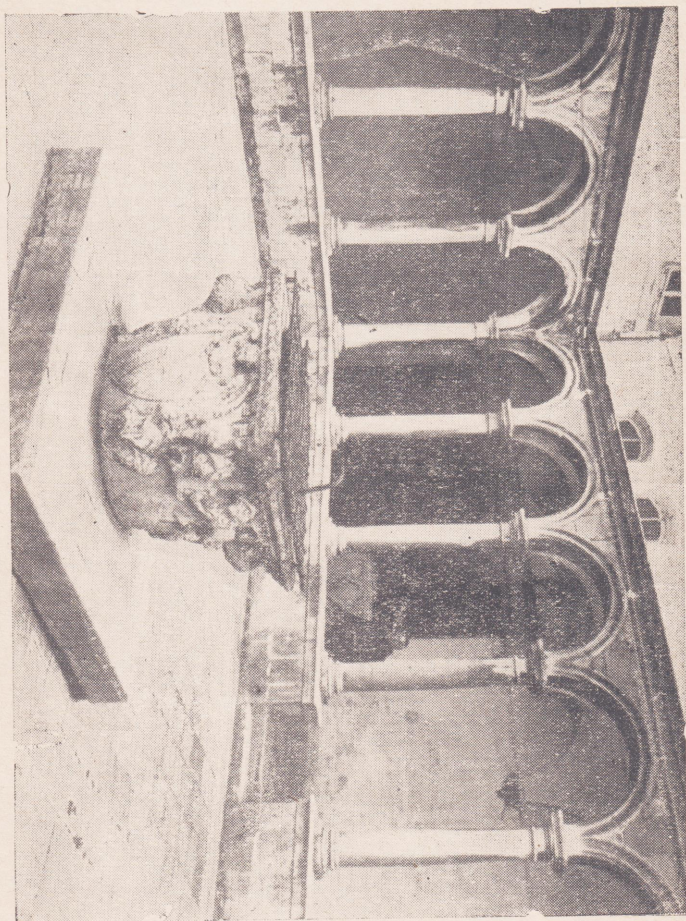
Sa suprotne strane vidi se **Mali arsenal**, ostatak starije kule, čija je fasada sastavljena dobrim dijelom od antičnog materijala.

Nastavivši razgledanje kroz ulicu Crvene armije, na njezinom kraju s desne strane sretamo palaču b. Varešanin u kojoj je pohranjen **Drž. arhiv**, osnovan u XVI. st. s vrlo važnim dokumentima iz ranog srednjeg vijeka, iz doba mletačke vladavine, zatim francuske i napokon austrijske. Po važnosti dokumenata i njihovom broju ovaj arhiv je jedan od najvažnijih u državi. (Posjet dozvoljen samo stručnjacima.)

Zakrenuvši odatle u jugoistočnom pravcu nailazimo na samostan i **CRKVU FRANJEVACA**. Sama fasada crkve, prvotno gotička, poslije većih izmjena ne pokazuje ništa naročito; unutrašnjost se sastoji od jedne ladje s dvije pobočne kapelice. Po tradiciji crkva na ovom mjestu potječe iz početka XIII. st. U samoj crkvi vrijedno je pogledati oltarske slike (pale), od kojih skrećemo pažnju na onu s oltara sv. Franje (drugi oltar na desnoj strani) od Palme mladjega. Glavni oltar u baroknom stilu nosi sliku Pitterija iz XVIII. st.; od istog majstora su slike na slijedećim oltarima s lijeve strane, tj. sv. Jere i oltar Bezgrješnog Začeca. Najvrednija slika je ona između drugog i trećeg oltara s lijeve strane crkve na kojoj je prikazana «Gospe od Milosti» velika tempera na drvu iz kraja XV. st.; početka se pridavala Carpacci-u, a u novije vrijeme L. Bastiani-u ili Bellini-u. Pokraj slike vidi se nadgrobni spomenik Crute, zapovjednika «hrvatskih konjanika». Iza glavnog oltara nalazi se velika slika zadarskog slikara Salghetti-a, na kojoj je prikazana slikareva žena na odru, okružena djecom. Tu se nalaze vrlo lijepa korna sjedala rezbarena u orahu, radjena koncem XIV. st. Vjerojatno su služila kao uzor onim nešto kasnijim iz stolne crkve. Ovdje se čuvaju također dragocieni korali na pergameni, vrlo bogati krasnim minijaturama od XIII. do XV. stoljeća. Nad ključevima lukova kora nalaze se dvije statue Navještenja iz početka XV. st. Susjedna sakristija čuva uspomenu na jedan veoma važan događaj u historiji Zadra, jer je u njoj 1358. god. sklopljen Zadarski mir pod vrlo teškim uslovima za

Sl. 7. — Arheološki muzej - ulomci pletera iz Zadra

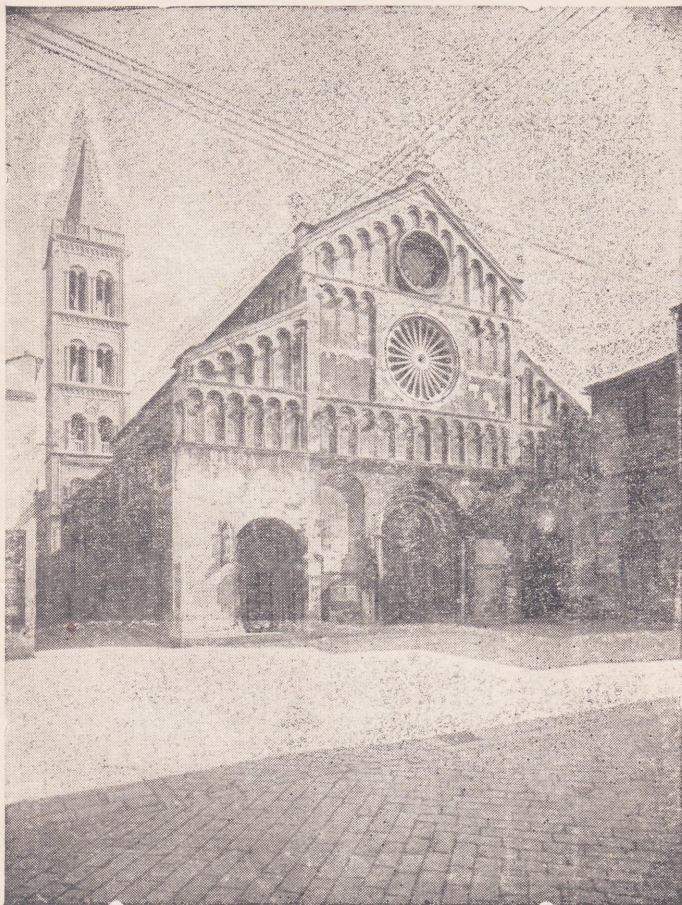
Sl. 1.
Franjevački sa-
mostan-dvorište

Mlečane. U nju je sklonjen krasan poliptih s otoka Ugljana, djelo našeg domaćeg majstora iz XV. st. U kapelici sv. Križa nalazi se drevno drveno raspelo iz XI. st. vrlo velike umjetničke vrijednosti. Iz te kapele dolazimo u samostansko renesansno dvorište okruženo arkadama i stupovima nad kojima se pruža terasa, a usred dvorišta vijenac od bunara. Ispod arkada postavljene su uz zidove nadgrobne ploče, od kojih navodimo onu podignutu Stjepanu Zoviniću iz Srbije, bjeguncu ispred turske navale, zatim onu podignutu Jakovu sinu Slovinje iz početka XV. st.

Izišavši iz kortila krenimo desno u jugoistočnom pravcu uskom vijugavom ulicom na čijem svršetku s lijeve strane vidimo pravoslavnu crkvu **sv. Ilje** sa zvonikom. Zakrenuvši lijevo oko zvonika dolazimo na mali trg do crkve, na kojem se nalazi crkvena porta. Prvotna crkva potječe iz XIII. st., a u današnjem baroknom stilu restaurirana je 1773. god., kad je podignut i zvonik. Padom Carigrada, pred navalom Turaka, u grad se je sklonulo dosta grčkih stradiota i ova im je crkva bila predana na upotrebu; kasnijim prilivom slavenskog pravoslavnog življa, crkva pripadne njima i grčki jezik bude zamijenjen sa staroslavenskim. U crkvi se nalazi lijepi ikonostas, nekoliko ikona grčke i mletačke škole, zanimljivo poluplastično raspeće i primjerci crkvene odježde.

Po izlasku iz crkve zakrenimo lijevo, gdje poslije kratke uličice dolazimo na trg ispred zadarske **KATE-DRALE**. Na ovom mjestu spominje se u davnini crkva sv. Petra, a kasnije sv. Stošije kako se i danas zove, sagradjena u razdoblju od XII. do početka XIV. st. Spominje je Konstantin Porfirogenit sredinom X.-og stoljeća; sigurno je i ona stradala od križarskog razaranja 1202. g. tako, da su konačni vanjski radovi završeni 1324. g., kako se čita na gornjem pragu glavnog portala. Pročelje crkve zapanjuje svojom veličajnošću i skladom. Elegantni stupići nad prvom kornizom, na frontonu i timpanonu, koji podržavaju niz slijepih arkada uskladjuju omjer horizontalnih i vertikalnih proporcija u prilog ovih posljednjih. Završni radovi na pročelju dokončani su u vrijeme, kad se kod

nas u romaniku uvlače gotički motivi, a to se opaža i na gornjoj manjoj rozeti sa spiralnim stubićima i gotičkim lukovima, te na timpanu srednjeg portala, gdje je u reljefu prikazana Madona s djetetom i s dva sveca sa strane pod gotičkim lukom. Pažnju promatračevu privlače portali s romaničkim lukovima, oživljeni svežnjem glatkih i spiralnih vitkih stupova, s kićenim kapitelima i bogato ukrašenim dovratnicima. Ušavši u baziliku kroz glavni portal, odmah s praga pruža nam se divan prizor skladne unutrašnjosti. Srednju ladju dijeli od pobočnih naizmjenice niz kolona i pilastara s polustupovima, nadvišenim raznovrsnim kapitelima, romaničkim, a dijelom i klasičnim. Dužinom cijele srednje ladje s obe strane teče bogato urešen vijenac na lukovima, a poviše njega leže pilastri s udvojenim stupićima, na kojima leže lukovi otvora gornje lože, tzv. matroneuma (prostora za žene); sve je to izradjeno ukusnom kombinacijom kamena u dvije boje. Na svakih šest otvora diže se uz zid po jedna lezena, na čijem završetku stoji drveni kip apostola. Idući prema apsidi, preko stubišta s ogradom, eto nas u prezbiteriju, gdje se sa strana nalaze lijepo izradjena korska sjedala, jedna od najljepših u Dalmaciji, rezbarsko djelo u orahovini iz prve polovice XV. st. Ciborij nad glavnim oltarom s elegantnim stupovima ukrašenim različitim motivima i gotičkim lukovima, potječe iz XIV. st. Iz prezbiterija vode vrata u sakristiju, staru crkvu sv. Barbare. Gotički lukovi i rebra potječu iz XIV. stoljeća, a vitkost njezine gotike oštećena je kasnijim podizanjem nivoa crkvenog poda. Ispod prezbiterija nalazi se kript, stara crkva ispod crkve, koja potječe iz XI. stoljeća. U nju vode dva pobočna stubišta podno prezbiterija. Sišavši u nju vide se kroz polumrak masivni stupovi s kubitalnim glavicama. I ona je također podijeljena na tri ladje, a oltar u sredini ukrašen je motivima predromaničke umjetnosti. Vrativši se u gornju crkvu pogledajmo još bogate, većinom barokne, oltare uz zidove pobočnih ladja, između kojih su postavljene razne spomen-ploče, koje čuvaju uspomenu na neke historijske događaje. Od tih je najznačajnija ona, na kojoj se spominje, da su Zadran

Sl. 2. — Sv. Stošija

dočekali 1177. g. papu Aleksandra III. pjevajući pjesme na hrvatskom jeziku.

Znamenita krstionica iz VI. st., koja se je dizala u dvorištu pokraj katedrale, porušena je nažalost potpuno u prošlom ratu.

Izišavši iz katedrale skrenimo desno ulicom L. Ribara gdje vidimo duž sjeverne fasade u gornjem dijelu vanjsku galeriju s arkadama. Malo dalje nailazimo na **zvonik**, započet 1452. god. Predaja veli, da su se Zadrani htjeli u visini i monumentalnosti takmičiti sa zvonikom sv. Marka u Veneciji, radi čega Mlečani nijesu dopustili da se dovrši. U sadašnjoj formi dograđen je i dovršen 1892. god. od engleskog arhitekta Jaksona, a po uzoru na rabski zvonik. S njegovog najgornjeg kata pruža se divan pogled na grad i obližnje otoke.

Malo podalje u istoj ulici vidimo s desne strane lijepu **baroknu fasadu** zgrade b. Javne dobrotvornosti s ukusnim rasporedom prozora i balkona.

Produživši istom ulicom naprijed, skrenimo lijevo kroz Pavlinovićevu ul. mimo oštećenu zgradu b. hrvatske gimnazije, nailazimo na голу fasadu crkvice sv. **Andrije** (Marcele), gdje su se benediktinke iz Nina sklonule za vrijeme turskih provala u XVII. stoljeću. U njenom produženju nalazi se znamenita dvobrodna crkva **sv. Petar Stari**, jedinstveni primjerak naše domaće ranosredovječne arhitekture iz IX. stoljeća, sa još vidljivim tragovima fresaka. Služi kao pomoćni lapidarij Arheološkog muzeja. (Za posjet obratiti se Arheološkom muzeju).

Vrativši se natrag vrijedno je pogledati s desne strane u b. ulici Sale lijepu fasadu renesansne **palače Fanfogna** s ložom u prvom katu.

Odatle vratimo se prema ulici Lole Ribara, koja nas vodi pravo na Narodni trg. Prema nama diže se **Gradska loža** (oštećena u ratu, a sada u toku restauracije). Na ovom mjestu postojala je loža i u srednjem vijeku, u sadašnjoj formi u renesansnom stilu sagrađena je 1565. god., a pripisuje se arhitektima Sammichelijeve škole. Fasadu sijeku tri arkade, međusobno odijeljene udvojenim dorskim stupovima. Podnožje

arkada na pročelju i desnoj pobočnoj fasadi spojeno je ogradom od stubića, a isto tako i čitav gornji vijenac naokolo nad fasadom. U unutrašnjosti su nekada uz zidove naokolo bile položene drvene klupe na kamenim nogama, a danas se još nalazi veliki monolitni kameni stol, položen na masivnim nogama s grifonima. Na njemu se još vide urezane stare mjere. Odavde su knezovi i suci proglašavali zakone i izricali presude.

Sa suprotne strane trga, kao pendent prednjem spomeniku, diže se **loža Gradske straže**, sagrađena vjerojatno od istog majstora kao i prijašnja 1562. god. Nad nadsvodjenim prozorima nalaze se dvije niše, a u jednoj od njih smješteno je poprsje po svoj prilici nekog providura. Pred konac mletačke republike nadozidan je nad vijencem gornji dio s baroknim volutama, a toranj sa satom sagrađen je u prvo vrijeme austrijske vladavine. (Zgrada se uređuje za smještaj Etnografskog muzeja).

Malo podaije s iste strane trga, prošavši kroz trijem ispod krila zgrade Gradskog N.O.-a, nailazimo na malu trobrodnu baziliku **sv. Lovre** iz starohrvatskog doba. Gradjena je u XI. st. od naših domaćih majstora. Zub vremena otkinuo je od nje mnogo toga, ali ipak se iz sačuvane konstrukcije razabire, kako su tadašnji naši graditelji riješavali arhitektonske probleme. Korištenje antičnih ulomaka, stupova, kapitela i dr., skromne dimenzije, nepravilnost u tlocrtu, primitivnost izradbe sve su to osobine gradjevina slobodnog stila domaćih majstora u Zadru i Dalmaciji uopće, koji su redovito sami, bez stranih utjecaja, kako su najbolje mogli i znali, riješavali probleme nadsvodjivanja i podizanja kupole (koju je i ova crkva imala) u vrijeme, kad se još nije pojavila na zapadu. Uz ovu crkvicu bila je ćelija, gdje bi u srednjem vijeku osudjenici proboravili posljednje sate prije pogubljenja.

Na kraju ulice 1. novembra 1944. prema zgradi Gradskog N.O.-a nailazimo na lijepu **fasadu s balkonom**, ispod kojega se vidi reljef s omiljenim renesansnim motivom putta, koji nose vijenac (enkarpi) od cvijeća i voća; pripisuje se našem domaćem majstoru Jurju Dalmatincu, rođenom Zadrancu. Sa suprotne

strane u zgradi N.O.-a smještena je **Naučna biblioteka**, jedna od naših najvećih, sa oko 100.000 svezaka i lijepo uređenom čitaonicom. (Otvorena od 9-12 i od 5-7 sati pos. p.)

Vratimo se odavde preko trga i u nastavku ulice 1. novembra, na njenom kraju, dolazimo do crkve **sv. Mihovila** sa samostanom trećoredaca glagoljaša. Gotički portal sa zanimljivom lunetom iz XIV. st. prikazuje arhandjela sa vagom, a poviše njega uzidan je ulomak jednog antiknog nadgrobnog spomenika sa tri poprsja.

Odatle krenimo Kardeljevom ulicom u kojoj se malo podalje s lijeve strane vidi krasna fasada b. **palace Nassi** s portalom, prozorima i balkonom u kićenoj gotici. Ona je jedna rijetka preostala od mnogih palaca, koje su tokom prošlog stoljeća srušene.

Malo podalje s desne strane iste ulice vide se u unutrašnjosti porušene zgrade ostaci gotičke crkve **sv. Dominika**.

Na raskršću Kardeljeve ulice i b. Armamento nalazi se zgrada „**Velikog kapetana**“, znatno oštećena u ratu. U sredini zgrade je dvorište, prizemlje je renesansno, dok je loža u I. katu gotička. Tokom stoljeća pretrpjela je znatne izmjene, naročito 1921. godine nespretnom restauracijom pojedinih ornamentalnih dijelova u cementu.

Produživši Kardeljevom ulicom nailazimo na monumentalna gradska vrata, tzv. **Kopnena vrata**. Potječu iz sredine XVI. st., dakle, iz vremena, kad je učvršćen i upotpunjen obrambeni sistem grada pred turskom opasnošću, a djelo je poznatog arhitekta Sammichelija. Vrata leže na bazi, koja se nekad dizala iz mora, a zasuta je za austrijske vladavine; tada je skinut lančani most, preko kojega se ulazilo u grad. U arhitektonskoj zamisli tog spomenika zapazuju se s vanjske strane izraziti klasični uticaji skladnog i ozbiljnog dorskog stila. Nad svakim stubom diže se po jedna kolona sa završnom dorskom glavicom, a iznad njih gornja trabeacija, korniz i friz s metopama i lubanjama životinja. Srednji, širi prolaz nadsvodjen je lukom, na vrhu kojega je usadjen kameni ključ s reljefom sv. Krševana, gradskog patrona. Poviše njega, kao centralna figura,

postavljen je mletački lav, jedan od mnogih, koje je Venecija neštedimice fabricirala i posvuda ih izlagala kao znak svoga suvereniteta. Inače je ovaj, po izradbi, jedan od najljepših do danas sačuvanih. Nad arhitravima pobočnih manjih vratiju nalaze se natpisi s imenima ondašnjeg gradskog kneza i providura, a malo poviše njihovi grbovi. Na lijevi kraj vratiju nastavlja se gradski bedem koji se poput zavjese diže iz mora, zatvarajući s ove strane Malu luku (Fošu), vrlo živo pristanište za ladje naših otočana.

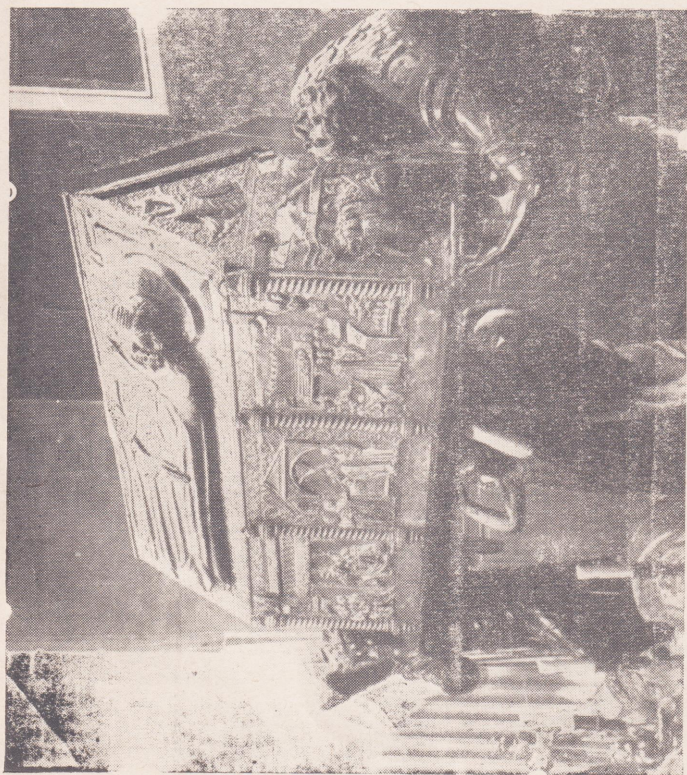
S ovog mjesta vidimo dva gradska bedema, jedan lijevi prislonjen uz gradske zidine, drugi vanjski, na kojemu se danās nalazi gradski **park Vladimira Nazora**. Cesta između tih dvaju bedema spaja Malu luku s unutrašnjom, s u srednjem vijeku išao je tim istim pravcem kanal tako, da je Zadar u stvari bio otok, što je za tadašnji stepen ratne vještine pružalo gradu naročitu sigurnost s kopnene strane. Kako je Zadar bio dobro utvrđen već u XIV. st. i koliku su silu morali na nj podići njegovi vjekovni neprijatelji Mlečani, razabire se iz slike čuvenog Tintoretta, koja se čuva u Veneciji, a na kojoj je prikazano opsijedanje Zadra 1346. god.

Vrativši se opet u grad kroz Kopnena vrata, skrenimo odmah desno kroz nadsvodjeni uski prolaz i preko nekoliko stepenica, eto nas na trgu **Pet bunara**, današnjoj tržnici. U rimsko doba grad je bio opskrbljen vodom akveduktom, kojega se ostaci još danas vide uz cestu prema groblju. Za vrijeme čestih turskih provala, kad je grad bio odvojen jarkom od kopna, sagradjeno je u gradu nekoliko rezervoara za vodu od kojih je najveći ovaj, koji se nalazi pod pločnikom trga, napravljen 1575. god. Po vijencima iz novijeg vremena, kojih ima pet, dobio je i sam trg naziv.

S desne strane na bedemu iz XV. st. uredjen je mali perivoj, danas **Park kulture**, s dječjim igralištem, umjetnim humkom, alejama i nasadima.

S lijeve strane ispred nas diže se peterostrana kula, visoka 24 m., uz koju su vezane razne fantastične priče iz srednjeg vijeka. Nazvana je **Babljom kulom**, a kasnije po nekom vitezu, koji je navodno ovdje bio

Sl. 3.
Raka sv. Šimuna

utamničen, Bovo d'Antona. Kula je ostatak sredovječnih gradskih utvrda i služila je kao izvidnica. Na vrhu je u starini bilo postavljeno zvono, koje je objavljivalo satove, pozivalo narod na uzbunu i sl.; posljednji put je zazvonilo kad je objavilo definitivnu propast mletačke republike 1797. god.

Niže od ovog trga prostire se Trg oslobodjenja. Na dnu trga, uz kuću sa suprotne strane i pod njom, nalaze se ostaci monumentalnih gradskih vratiju sa **slavolukom** iz rimskog doba. Slavoluk je ležao na četiri pilastra, od kojih je sačuvan jedan srednji, veći i jedan pobočni, manji, uz koji se vide ostaci pobočne osmerostrane kule. Tu se čuva još nekoliko ulomaka arhitekture iz tog vremena. Na ovom mjestu današnji je Zadar viši od starovječnog za 2,60 m., jer sačuvani pilastri leže na ondašnjoj razini. Spomenik je bio oštećen u ratu pogotkom bombe i opet uredjen poslije oslobodjenja.

Pokraj ovih ostataka diže se kanelirani **stup** sa završnim kapitelom iz konca republike (30. god. prije n. e.). Sastavljen je od ostataka nekog klasičnog zdanja, koje se nalazilo u blizini sv. Ilije, a u XVIII. st. postavljen je na sadašnje mjesto.

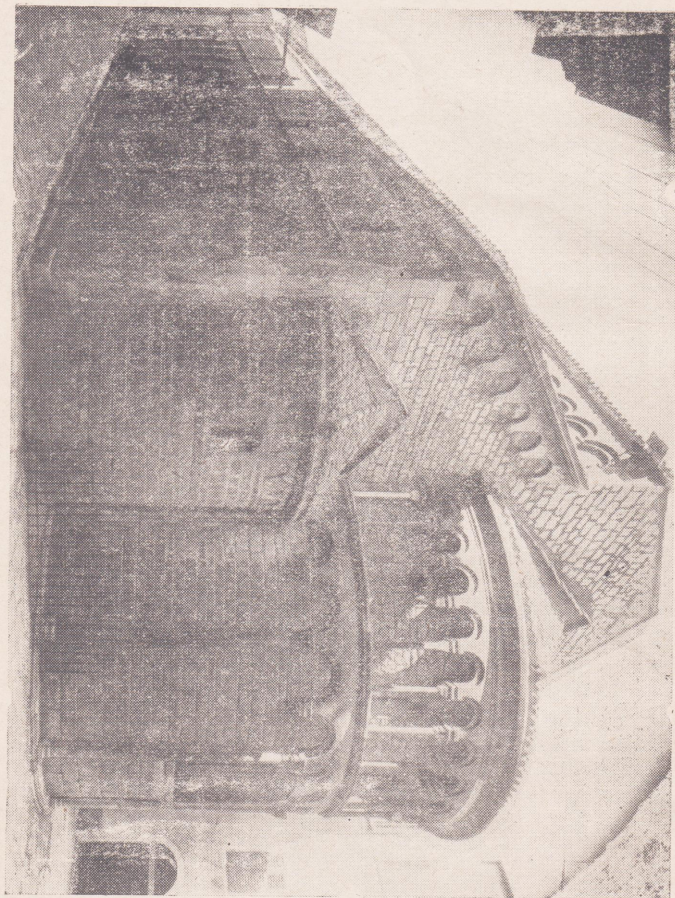
U visini stupa trg zatvara s ove strane lijepa palača b. **Namjesništva**. Ona zapravo predstavlja kompleks zgrada, u kojima je još u doba mletačke vladavine bilo sjedište uprave pokrajine i grada, kao i plemićkog vijeća, ukinutog za vrijeme francuske vladavine. Sadašnji izgled palača je dobila od XVII. do XIX. st. U nju je smješten Kotarski N. O., a u sjeverozapadnom krilu nalazi se **Dom kulture**, Narodno sveučilište, prostorije masovnih organizacija N.F.-a, Sindikata, Omladine, AFŽ-a, Saveza boraca, Crvenog Križa, kulturno-umjetničkih društava. U jugoistočnom krilu, u I. katu, smještena je gradska **GALERIJA UMJETNINA**, osnovana 1948. g. (ulaz iz b. ul. Armamento, za posjetioce otvorena svakodnevno od 10—12 sati). U prizemlju Doma kulture nalazi se **Narodna knjižnica**.

Par koraka dalje nalazi se crkva **SV. ŠIME**, s glavnim ulazom na sjeverozapadnoj strani. Sama crkva

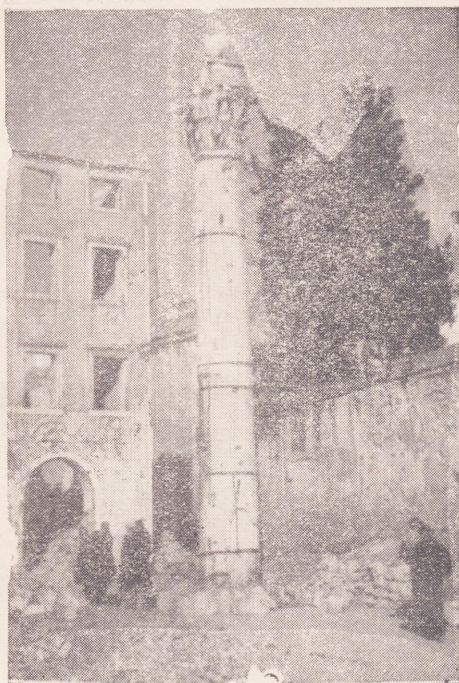
izvana ne budi naročito interesa: jednostavna fasada sa baroknim portalom iz XVIII. st. Unutrašnjost je na tri broda. Znamenitije su umjetnine koje se u njoj čuvaju: barokni oltari sa slikama Pálme Mladjega (Marija Magdalena) i drugih slikara, lijepi romanički reljef Porodjenja, a osobito raka sv. Šimuna, postavljena nad glavnim oltarom. Djelo spada među najsavršenije i najljepše te vrsti. Izradjena je od tučenog pozlaćenog srebra, duga je oko 2 m., visoka 1.30 m., a široka 0.80 m. Izradio ju je Franjo iz Milana (Francesco da Sesto) po naručbi hrv.-ugar. kraljice Jelisave, rođjene Bosanke, žene kralja Ljudevita. Izradjivala se 3 godine, a dovršena je 1380. god. Motivi prikazani na oplatama prikazuju lik sveca, prizore iz njegova života, dolazak Ljudevita u Zadar, zavjet njegove žene Jelisave, hrv. bana Šubića itd. Tijelo sveca pokriveno je pregačom izvezenom biserima sa natpisom srpskog despota Gjurgja Brankovića (Smederevca). Prvotno su raku držala 4 srebrna anđela, koja su zadarski feudalci 1399. g. prodali da bi s njima otkupili od kralja Žigmunda pravo na iskorištavanje otoka Paga. Od sadanjih anđela dva brončana barokna su salivena od topova otetih Turcima. Desno od glavnog oltara čuva se stari kameni sarkofag sv. Šime iz XIII. st. sa likom sveca.

Po izlasku iz crkve kroz glavni portal, skrenimo desno uskom uličicom uz crkvu, gdje nailazimo na kuću tzv. Grizogono - Vovò, u čijoj se unutrašnjosti nalazi vrlo lijepi **romanički kortil** s otvorenom ložom i vanjskim stubištem. To je jedno od najstarijih dvorišta sačuvanih kod nas.

Odatle krenimo lijevo cestom koja vodi blagim usponom na sjeveroistočne **gradske zidine**. Ovim pravcem išla je još u rimsko vrijeme linija gradskih utvrda, koje su se proširivale i obnavljale kroz period gradske samostalnosti, a za vrijeme mletačke vladavine i turskih provala u XVI. st. dobile su sadašnji izgled. Kroz zidine vodilo je u grad nekoliko gradskih vratiju, a vrata iza prvog bedema, koja vode na Narodni trg, otvorena su u novije vrijeme, kad je bio sagrađen most preko luke. Slijedeća vrata zvana sv. Roka su starija; odatle vidimo lijevo među ruševinama ostatke

Sl. 4,
Sv. Krševan
apse

(Foto „Jadran“ - Zadar)

Sl. 5. — Rimski stup na Forumu

vrlo oštećenog renesansnog pročelja nedovršene crkve **Vel. Gospe**. Prosljediivši šetnju zidinama prolazimo mimo drugi bedem, koji je takodjer prije nasipa obale ležao u moru, a u novije vrijeme je na njemu uredjen park. Malo podalje od tog bedema dolazimo do stubišta, koje vodi na Radničku obalu. Sišavši na obalu pred nama se dižu jedna od najstarijih gradskih vratiju tzv. **Morska vrata**. Nad lukom vidimo reljef iz kamena s puttima i enkarpom. Unutrašnja konstrukcija vratiju ukrašena je ostacima jednog rimskog spomenika, koji se dizao ovdje u blizini, a podigla ga je neka Melia Anniana na uspomenu svog muža, kako se čita, na donjem natpisu, iz kojega se vidi, da je na ovom mjestu u rimsko doba bila tržnica. Gornji veći natpis čuva uspomenu na pobjedu nad Turcima u bitci kod Lepanta 1571. god. Na stubu pod svodom bila je pričvršćena željezna kutija, u koju je svatko, tko bi htio da udje u grad poslije nego li su vrata bila zatvorena, morao uplatiti izvjesnu taksu.

U nastavku ove ulice, malo podalje nailazimo s lijeve strane na mali trg, koji zatvara lijepa fasada romaničke bazilike **SV. KRŠEVANA** po svojim konstruktivnim osobinama i skladnošću proporcija jedna od naših najljepših. Na ovom mjestu predaja spominje manastir egipatskih monaha sa crkvom još u V. st., a u sadanjem obliku dovršena je 1175. g. Uz ovu bazu i samostan benediktinaca vezana je uspomena na kralja Petra Krešimira IV., koji je ovoj opatiji darovao 1069. g. otok Maun kod Paga. Ove veze sa hrvatskim i hrvatsko-ugarskim kraljevima nastavile su se i dalje sve do definitivnog gubitka samostalnosti. U njoj je krštena 1310. g. Ivana, kasnija napuljska kraljica; tu je neko vrijeme ležalo izloženo tijelo umorene hrvatsko-ugarske kraljice Jelisavete, a 1403. g. u njoj se je krunio za hrvatsko-ugarskog kralja Ladislav Napuljski, koji je šest godina kasnije sramotno prodao grad Mlečanima. Na frontonu pročelja niže se osam niša, kojih lukove podupiru udvojeni stubići. Posred niša nalazi se prozor istog oblika. Na uglovima pročelja ispod timpanoma postavljene su s obe strane karakteristične simboličke životinje (grifoni), a niže desno još jedna,

kojoj je pendent sa suprotne strane vjerojatno uklonjen prilikom zidanja zvonika, koji je ostao nedovršen. Nad zabatom glavnog portala nalazi se natpis, koji spominje obnavljanje gradskih zidina. Crkva je temeljito restaurirana početkom ovog stoljeća od arh. C. Ivekovića. U njezinoj unutrašnjosti vidimo masivne lukove, koji se prebacuju s pilastara na mramorne stupove s kapitelima, dijeleći srednju ladju od pobočnih. Glavni oltar s kipovima zadarskih patrona podignut je za vrijeme haranja kuge 1632. g. Na zidovima apsida i oko njih još se vide ostaci fresaka. Štete prouzročene ratom popravljene su po oslobođenju. Vrijedno je još pogledati vanjsku fasadu crkve u Splitskoj ulici s dvanaest velikih slijepih arkada, koje podržavaju spiralni stupovi. Naročito su lijepe i skladne apside sa uobičajenim ukrasom slijepih arkada, a srednja apsida, nešto veća od pobočnih, ornamentirana je u gornjem dijelu ložom s vitkim stubićima i kubičnim kapitelima.

Vrativši se opet na trg ispred crkve skrenimo lijevo b. ulicom Papuzzi i preko glavne gradske arterije ulice I. Ribara-Lole, dolazimo u Kardeljevu ulicu. Iz nje, malo lijevo od raskršća, kroz vrata dolazimo u dvorište pred crkvom **SV. MARIJE**. Uz ovu crkvu, koju predaja stavlja u X. stoljeće, osnovala je 1066. g. samostan benediktinki Čika iz roda Madijevaca, rodjakinja hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. Sadanji oblik crkve potječe iz XVI. st., pročelje je sagrađeno u renesansnom stilu, a unutrašnjost je zadnjih stoljeća preudešena u barok, a tako isto i porušeni prezbiterij s kupolom. U ratu je znatno oštećena i danas se vide ispod otpale barokne stukature otučeni romanički kapiteli, kameni stupovi i lukovi. Vrlo su lijepe ograde od tučenog željeza u matroneumu. Na oltaru u vrhu desne ladje sačuvana je zanimiva Pietà, radjena u gipsu. S historijsko-umjetničkog stanovišta mnogo je vrijedniji od same crkve romanički zvonik u lombarskom stilu, najljepši kod nas iz tog doba, koji je dao sagrađiti hrvatsko-ugarski kralj Koloman 1105. g., kako se čita na natpisu u mramornom pojasu ispod prvog kata s vanjske strane. Gornji sprat oživljuju prozori s četiri otvora, a završava kamenim krovom u obliku pravilne

četverostrane piramide. Uz crkvu i zvonik nalazi se samostanski kapitul, gdje se vršio izbor opatice, polaganje zavjeta i gdje su se izlagale mrtve opatice. On sa zvonikom čini najstariji dio crkve i samostana, a dala ga je sagraditi 1111. g. opatica Vekenega, Čikina kći, koja je ovdje i sahranjena. Njezin mramorni grob sa sarkofagom opet je obnovljen poslije temeljitog rušenja, kao i citava sala. Odavde vodi usko stubište u I. kat zvonika sa križnim svodom, kojeg podržavaju četiri stupa sa kapitelima, na kojima je unaokolo uklesano ime kralja Kolomana. U posljednje vrijeme, prilikom radova oko obnavljanja spomenika, uočeni su na zidovima ostaci fresaka. Samostan benediktinki posjeduje veoma važne pergamene, koje su u vezi s našom najranijom narodnom poviješću i vrlo bogatu riznicu crkvenih umjetnina. Njihov arhiv i dragocjenosti, sredovječne zlatarske umjetnine i tkanine, kao i one iz stolne crkve sv. Stošije, bit će izloženi u Muzeju crkvene umjetnosti u Zadru, koji se sada gradi na ovom kompleksu.

Po izlasku iz dvorišta pred crkvom sv. Marije dolazimo na zadnju točku našeg razgledanja: desno pred nama diže se veličanstvena zgrada Arheološkog muzeja (sv. Donat). Zgrada leži na pločniku antiknog **Foruma**, koji je niži od današnjeg trga za 1,30 m. Forum je bio jedan od većih u ono doba, a granične stepenice na sjeveroistočnoj i jugoistočnoj strani, a tako isto i u novootkrivenim otvorima na trgu, pokazuju dokle je dopirao. Oko Foruma dizale su se u antici javne monumentalne gradjevine: kurija, bazilika, trijemovi itd., a ostaci hrama uočeni su na sjeverozapadnoj strani kod crkve sv. Ilije. Visoki kameni stup (u srednjem vijeku stup sramote) sa korintskim kapitelom leži na svom originalnom mjestu i pod zemljom se čuva njegovo stepeničasto postolje. Ispred sv. Donata, na otkrivenom dijelu Foruma, uredjen je lapidarij muzeja.

Monumentalnu crkvu **SV. DONATA** prvi spominje car pisac Konstantin Porfirogenit sredinom X. st. kao crkvu sv. Trojstva, a sadašnje ime dobila je kasnije po svom graditelju. Predaja, naime, hoće, a u tome je

podupiru konstruktivne i stilske osobine ovog zdanja, da ju je dao sagraditi početkom IX. st. zadarski biskup Donat, koji je kao predstavnik Zadra sudjelovao pri sklapanju mira između bizantijskog i franačkog cara početkom IX. st. Tako se tumače neke veze ove građevine s ranijom sličnom crkvom S. Vitale u Ravenni i dvorskom kapelom u Aachenu. Zgrada je u osnovi centralna građevina s tri apside, u tlorisu slična mnogim drugim crkvicama, sagradjenim u periodu hrvatske državne samostalnosti, za vrijeme cvata naše domaće arhitekture. Od njih se razlikuje jedino svojom monumentalnošću, dok primitivna izradba vanjske fasade (kao i unutrašnjosti), nepravilnost u tlocrtu, nesimetričnost pojedinih dijelova i prostora, primitivna tehnička izrada i pomanjkanje gotovo svake ornamentike ukazuje na to, da su ovaj spomenik gradili domaći graditelji, kod kojih je bila prekinuta tradicija iz vremena cvata klasične arhitekture. To dokazuje i činjenica, da su njegovi graditelji uzidali u temelje zgrade razne klasične ulomke arhitekture: kolone, arhitrave, baze i sl., koji su tu nabačeni bez ikakova reda. Od čitavog tog antiknog materijala, koji je graditeljima bio pri ruci u ruševinama antiknih građevina oko Foruma, oni su funkcionalno upotrebili samo dva mramorna stupa s kompozit-kapitelima kao potporanj gornje galerije ispred centralne apside, a isto tako i dvije nad njima u gornjoj crkvi. Uza svu ovu primitivnost ipak ovaj spomenik već svojom vanjskom pojavom djeluje sugestivnije, nego li ijedan drugi kod nas sačuvan iz ovog doba i radi toga se on s pravom smatra najznamenitijim i jedinstvenim našim ranosredovječnim spomenikom. Vanjsku fasadu oživljuju slabo naglašene lezene, koje se na apsidama zatvaraju u slijepe arkade, zatim nekoliko prozorčića, od kojih su neki kasnije otvoreni. Unutrašnjost je podijeljena na dvije koncentrične ladje, odijeljene međusobno masivnim pilastrima i navedenim kolonama. Lučni otvori između pilastara uži su od njihove širine, dok su dimenzije pojedinih stubova različite. Vanjska prstenasta ladja nadsvodjena tzv. bačvastim svodom, koji je karakterističan za građevine iz ovog perioda. Nad njom leži gornja galerija,

matroneum, odakle su žene prisustvovalе bogoslužju. U tu gornju crkvu vodila su posebna vrata s vanjske strane (danas zazidana), koja još čuvaju arivolt s karakterističnim motivom kukâ, preko vijugavog stepeništa uz vanjski zid crkve. Lijevo stubište, koje vodi iz donje crkve u gornju, sagradjeno je početkom XVIII. st., a na sredini se spaja sa starijim u jedno široko stubište, iz kojeg se dolazi u atrij matroneuma. Nad unutrašnjom ladjom prvotno se je dizala kupola, a poslije njenog rušenja postavljen je krov na tamburu u sadanjem obliku. Spomenik je odolio svim rušenjima i preživio brojne nedaće kroz historiju Zadra, pa tako i rušenje u proteklom ratu, iz kojega je izišao putpuno neoštećen, premda je ostao bez temelja, kad su u drugoj polovici prošlog stoljeća otkopani i kada se je pokazao forumski pločnik s masivnim ulomcima klasične arhitekture. Tom prilikom (1887. g.) smješten je u zgradu **ARHEOLOŠKI MUZEJ**. (Za posjetioce je otvoren dnevno od 9 do 12 sati).

Okolica Zadra

Onaj kraj Sjeverne Dalmacije, kojemu je Zadar političkim, kulturnim i privrednim centrom, obuhvaća sjeverni dio Bukovice, Ravne kotare i sjeverodalmatinski arhipelag. I kopno i otoci imaju veoma razvedene obale sa brojnim zalivima, dragama i tjesnacima. Jedina rijeka ovoga kraja je Zrmanja. Sve druge tekucice, pa i dva jezera: Nadinsko i Bokanjačko blato, ljeti presuše. Samo najveće dalmatinsko jezero, Vransko, ne presušuje.

Iskopine iz neolitskog, brončanog i ranog željeznog perioda dokazuju, da je taj kraj bio naseljen već u predhistorijskom dobu. Prvi historijski utvrđeni naseljenici su ilirski Liburni, koji od druge polovine III. st. pr. n. e. pa do Augusta vode krvave borbe sa osvajačkim Rimom, kojemu na kraju podliježu. Nakon raspada rimskog imperija izmjenjuju se na vlasti Romani, Goti i Bizant. U VII. st. pojavljuju se Hrvati, koji organizuju svoje župe, a nešto kasnije se baš na ovom teritoriju organizuje i jezgra Hrvatske, najprije pod knezovima, a zatim pod kraljevima, koji proširuju u XI. st. svoju vlast i na dalmatinske gradove, i koji stoluju u Ninu i Biogradu. Venecija već rano pokušava da zavlada istočnom obalom Jadrana. Tek 1409., nakon dugih i krvavih ratova, uspijeva, da je se domogne kupnjom. Za vrijeme turskih ratova najbliže zaledje Zadra, Ravni kotari, postaju poprištem teških bojeva. Hrvati - starosjedoci se povlače na primorje i otoke ili izgibaju, a na njihovo mjesto dolaze novi naseljenici: Hrvati i Srbi iz Bosne i Like. Propašću Venecije 1797. g. potpada čitava Dalmacija pod vlast Austrije, koja vlada, uz kratak prekid francuske vla-

Sl. 10. — **VELEBIT** - Velika Pakleniča

davine 1806.-1814. g., sve do 1918. g., kada Dalmacija ulazi u sklop Jugoslavije.

NIN (rimski Aenona) - 700 st., 17 km. sj.-zap. od Zadra. Znatan municipij rimske Liburnije, uništen za seobe naroda, dolaskom Hrvata se podiže ponovno i postaje jednim od prvih i najznatnijih župskih sjela, te prijestolnicom knezova i kraljeva i sjelom „hrvatskog biskupa“. Više puta teško strada za vrijeme ratova sa Venecijom, koja konačno ovlada njime 1409. g. Mlečani ga do temelja ruše 1646. g., da se u njemu ne bi Turci ugnijezdili.

Nin je pun spomenika, osobito iz starohrvatskog doba. Sačuvana crkvice sv. Križa (IX. st.) predstavlja biser starog hrvatskog graditeljstva. Na nadvratniku je natpis župana Godežava. Pored crkvice su ostaci zidina kraljevskih dvora (Polačina). Interesantni su još ostaci starohrv. crkava sv. Marcele i sv. Ambroza, te gotička kapela župne crkve, kao i pobočna vrata iste crkve. Djelomično su sačuvani i ostaci gradskih zidina, kula i vrata. Od rimskih starina otkopan je dio foruma sa temeljima i impozantnim fragmentima hrama, a rimskih ostataka možemo i inače vidjeti rasijanih po čitavom današnjem Ninu. U sv. Križu čuvaju se ostaci hrv. kamenih spomenika, a u župnoj crkvi relikvijari velike historijske i umjetničke vrijednosti. Mnogo ninskih spomenika pohranjeno je u drugim arheološkim muzejima. U Zagrebu se čuva Višeslavova krstionica (oko 800. g.), u Splitu Venera sa Priapom, a i mramorni kipovi rimskih imperatora ispred zadarskog Arh. Muzeja potječu iz Nina. U Ninu se izgrađuje velika ciglana, jedna od najvećih u N. R. H.

Pored ceste za Zadar, 1 km. od Nina, diže se na staroj mogili starohrv. crkvice sv. Nikole (XI. st.), interesantna po ukrštenom svodu i pregradnji kupole u stražarsku kulu.

Par km. južnije je selo *Petrčane* sa lijepom pješčanom plažom i starim zadarskim „Lazaretom“ sred guste borove šume.

Turističkom cestom, koja iz Zadra vodi uz more prema jugu, prolazimo kroz lijepa primorska mjesta *Bibinje* i *Sukošan*. Oba mjesta su okružena bujnim

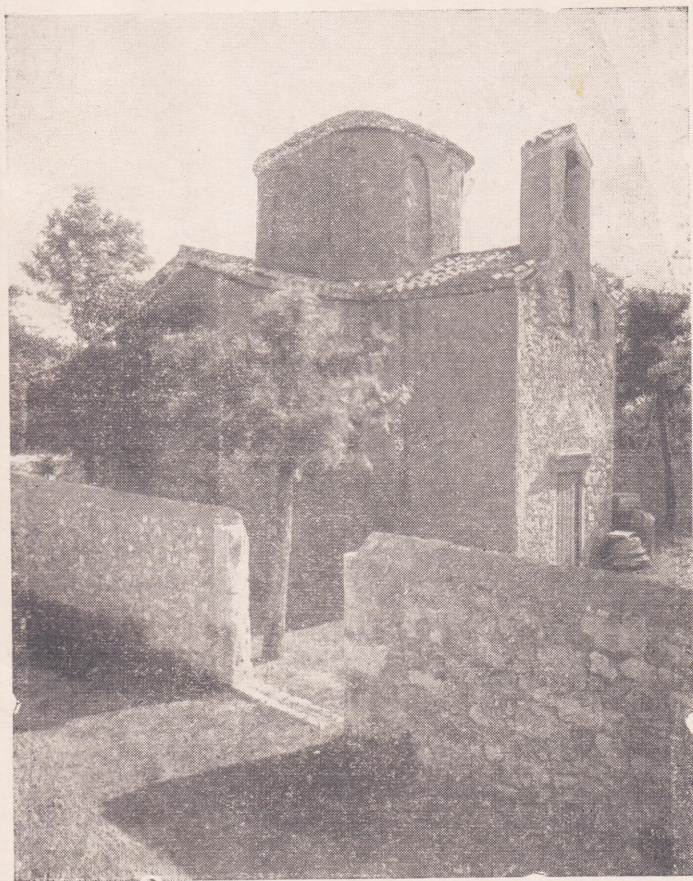
maslinjacima i lijepim pješčanim plažama. U Sukošanu, na malom otočiću usred zaliva, strše slikoviti ostaci sredovječnog ljetnikovca zadarskih biskupa. Prije *Turna*, i sada okruženog ostacima starih zidina, vidimo posred maslina, na pješčanom žalu, staru crkvicu u *Tukljači*, s natpisom na nadvratniku, koji spominje staro hrv. pleme Mogorovića. Jedan km. južnije od Turna cesta vodi kroz *Filip-Jakov*, sa lijepim parkovima, ljetnikovcima i ostacima starog kaštela, te dobrom plažom, a 4 km. južno, na malom poluotočiću, diže se slavna nekad hrv. prijestolnica Biograd n m.

BIOGRAD na moru (1300 st., 31 km. j.-i. od Zadra), prvi put se spominje 950. g. Središte župe, postaje kasnije sijelo kraljeva. Polovicom XI. st. osniva se biskupija i slavni benedikt. samostan Sv. Ivana Krstitelja „Rogovskog“. U Biogradu se 1102. g. kruni Koloman hrv. krunom. God. 1124. ruše ga do temelja Mlečani. Biskup seli u Skradin, gdje i ostaje, a benediktinci u susjedni Tkon. 1409. g. dolazi pod vlast Venecije i dalje dijeli sudbinu ostale Dalmacije.

Lijepo smješten, u centru okolice pune prirodnih ljepota i historijskih znamenitosti, Biograd se razvio u moderno ljetovaliste. Ima veliko radničko odmaralište više manjih konačišta, krasnu borovu šumu sa plažom i kupalištem na „Solinama“, moderno lječilište itd. Od hist. spomenika sačuvani su samo neznatni ostaci nekad. stolne crkve te zbirka starohrv. kamenih spomenika. (Obratiti se čuvaru.)

Biograd je, iza Iža Malog, drugo ustaničko mjesto Sjeverne Dalmacije. Već prije rata se proćuo po štrajku 1939. g., a u N.O.B.-i dao je preko 400 boraca, od kojih je izginulo za slobodu više od polovice.

Oko 5 km. j.-i. od Biograda pružilo se najveće dalmatinsko jezero, *Vransko jezero*. (14 km. dugo, 4 km. šir.). Na s.-z. nastavlja se u ravan, najplodniju u Dalmaciji, na kojoj je državno dobro *VRANA*, nekad krunsko dobro hrv. kraljeva, pa zatim Templara i Ivanovaca. Od 1409 g. mletačka, kasnije je osvajaju Turci, a carski selektarpaša Mašković, rođeni vranjanin, zida veliki Han (Karavanseraj) u neposrednoj blizini starog templarskog grada. 1647. su Turci otjerani, ali Mle-

Sl. 8. — NIN - Starohrv. crkvica sv. Križa

čani lagumima ruše i grad i Han. Krajem XIX. st. ot-
kupljuje država od feud. vlasnika vransko dobro i
pretvara ga u uzorno gospodarstvo. Narodna Vlast
izrađuje planove, po kojima će Vrana postati rasadnik
poljoprivrednog napretka Dalmacije.

Iz Vrane potječu kipar Franjo i arhitekt Lucijan
Vranjanin (de Laurana), jedni od prvih velikih majstora
renesanse.

Uz cestu Biograd-Benkovac vide se još ostaci
stare vranske *Gradine*, a malo niže i *Maškovićevo Han*,
najbolje usčuvana profana građevina turskog perioda
u Dalmaciji. Interesantan je i obilazak državnog dobra
u Jankolovici i Sokoluši, kojemu pripada i ribolov
(cipli, jegulje i linjaci) na jezeru. Bogat je i lov na
močvarice u zimi.

Nasuprot Biogradu, na otoku Pašmanu, udaljen
3/4 sata vožnje čamcem, nedaleko Tkonu, diže se 90
m. visoki brijeg *Čokovac*, okrunjen na vrhu ostacima
starog benedikt. samostana Sv. Kuzme i Damjana, u
koji se skloniše benediktinci nakon rušenja Biograda.
Život samostana se ugasio tek 1806. g. raspuštanjem
reda u Dalmaciji. Za čitavog postojanja u Biogradu i
Tkonu bio je čuvar i rasadnik glagolice i ostavio je u
našoj kulturnoj historiji jake tragove. Bitni djelovi
samostana i crkve još su dobro sačuvani. Interesantni
su grbovi raznih opata, natpisi u glagolici, zbornica,
lijepi gotički portal crkve. Smještaj samostana nad sa-
mim morem pruža jednu od najljepših panorama na-
šeg Jadrana.

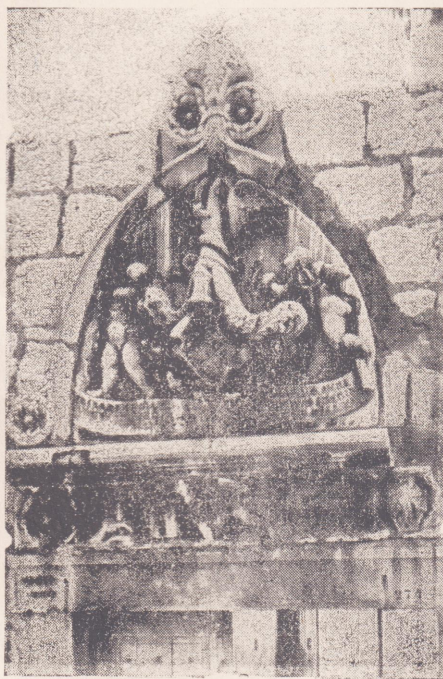
Oko tri km. sjeverno, u *Kraju*, nedaleko mjesta
Pašman, diže se na slikovitom rtu samostan Franjevača.
Iznad portala crkve uzidan je reljef sv. Jerolima, djelo
radionice kipara Aleši-a (XV. st.). U samostanu lijepo
dvorište, u crkvi interesantne nadgrobne ploče, u re-
fektoriju nekoliko dobrih slika iz XVII. i XVIII. st.

PODGORSKI KANAL je morski zaliv, koji se
utisnuo duboko u kopno između Velebita s jedne i
otoka Paga, te sjeverodalmatinskog kopna s druge strane.

PAG se nalazi na istoimenom otoku, u dnu
Paske drage, oko 2 mor. milje duge. Stara Kissa, čije

se ruševine vide u blizini Novalje, uništena je u IV. st. Na njezinim ruševinama podižu Hrvati po svom dolasku Casku. Burno razdoblje od X.—XV. st. prolazi u neprekidnim ratovima i pobunama, u kojima i Caska teško strada. Preostali stanovnici sele najprije u Stari-grad, a zatim 1443. g. osnivaju nedaleko njega sadanji Pag. Osnovan u formi pravilnog kvadrata, sa dvije unakrsne ulice, koje se sijeku u sredini grada na trgu, na kojem se odmah pri osnivanju grada postavljaju temelji stolne crkve (građena 1443-1487) na tri broda, te pročeljem, na kojemu se posebno ističe lijepi umjetnički portal od Nikole Fioretinca i velika rozeta. U unutrašnjosti ističe se glavni oltar sa oltarskom slikom. Na trgu je i «Kneževa palača» sa portalom, djelom Jurja Dalmatina, te bunarskim vijencem u dvorištu. Pag je poznat i po velikim državnim solanama, domaćoj industriji originalnih finih čipaka i finog vunenog prediva te proizvodnji poznatog sira. Mjesto ima krasnu pješčanu plažu sa kupalištem te više konačišta. U Starigradu, (20 min. od Paga), iznad ceste koja uz zaljev Solina vodi prema Košljunu (5 km. od Paga, parob. stanica linije Rijeke—Zadar), diže se na brežuljku stari samostan. Sa terase ispred samostana je lijep pogled na Pag i paški zaljev, a oko samostana vide se brojni ostaci sredovječnog Starigrada.

Nasuprot južnog rta otoka Paga, na kojem se dižu ostaci stare «Fortice», vidi se u podnožju Velebita mala crkvice «Mandalina», najsjevernija točka dalmatinskog kopna. Južno od nje rasuli su se zaselci *Tribnja*, a njima nasuprot, na drugoj strani kanala je mjesto *Ražanac*, teško nastradalo uslijed zračnog bombardovanja za vrijeme rata. Iznad njega je zaselak Plemići u kojem se 1548. g. rodio Juraj Baraković, pjesnik «Vile Slovinke». Južno od Ražanca smjestilo se u uvali lijepo mornarsko mjesto *Vinjerac*, kojemu se nasuprot, na podnožju Velebita, na ušću planinskih bujica Velike i Male Paklenice, prostirala oko 5 km. duga ravnica. Na njenom sjevernom kraju smjestio se *Starigrad Paklenica*, nekadašnji rimski Argyruntum. Nešto južnije je starohrv. crkvice sv. Petra sa lijepim zvonikom. Prema jugu, do mjesta *Seline*, prostire se

Sl. 9. — PAG - Portal knezeve palače (Juraj Dalmatinac)

jedna od najljepših i najvećih plaža sjevernog Jadrana, Pisak, sa ruševinama stare «Večke Kule». Iz Starigrada i Selina kroz *Veliku* i *Malu Paklenicu* najzgodniji su izleti u centralni masiv Velebita kojim dominiraju njegovi najviši vrhovi. Kroz šumu Paklenicu (proglašenu Nac. Parkom) vodi turistički put preko Ivinih Vodica na Sveto Brdo (1756 m.), najeksponiraniji vrh Velebita, sa veličanstvenom panoramom od Učke i Kapele pa do dalmatinskih otoka i preko mora do Apenina.

Južno od Selina, kod drage Rovanjaska, u dnu koje se vidi stara hrv. crkvića sv. Jurja «in Ravno», počinje preko 4 km. dugi i 200 m. široki tjesnac «Zdrilo», sa strmim obalama i brojnim špiljama, na kraju kojega se otvara Novigradsko more. Pri svršetku Zdrila, na lijevoj strani je mjesto *Moslenica* sa rudnikom bauxita, a oko 3 km. jugoistočno otvara se veličanstveno ušće *Zrmanje*, koje je jedna od najvećih prirodnih ljepota našeg Jadrana. Do 200 m. visoke vertikalne hridine, sa ostacima porušenih kula, prate je sve do 11 km. uzvodno smještenog Obrovca, do kojega je plovna i za parobrode.

OBROVAC (500 st.) je centar sjev. Bukovice, te cestovno raskršće, važno za vezu Dalmacije sa Likom. Smjestio se na padini i u podnožju brežuljka, na vrhu kojega su knezovi Gusići-Kurjakovići sagradili u XIII. st. grad. Poznati su obrovački godišnji i tjedni sajmovi, na kojima se najbolje vide ostaci bukovačkog folklora. U mjestu je bio i lijepi Opć. muzej sa uredjenom zbirkom iskopina iz okolice, koji je 1941. g. od talij. fašista uništen i opljačkan. Samo jedan dio predmeta čuva se u Arh. muzeju u Zadru.

Više ceste koja od Obrovca vodi prema Karinu, u mjestu Kruševo, vide se ostaci rimskog castruma (vjeroj. Clambetae). 14 km. od Obrovca, u Žegar, su ostaci starog turskog Kaštela u sredini plodnog polja, natopljenog Zrmanjom, nedaleko kojega se na zrmanjinoj pritoci Krupi dižu ostaci i garišta srp.-prav. samostana, spaljenog od ustaša 1941. g., kojom prilikom su uništeni i mnogi hist. i umjet. spomenici.

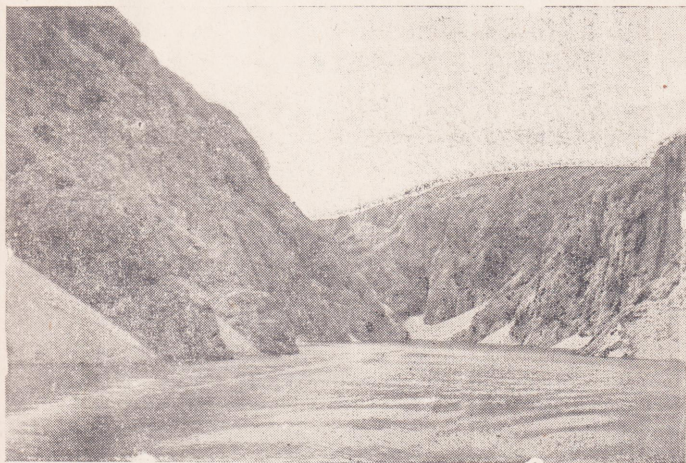
Južno od ušća Zrmanje počinje Karinski tjesnac, koji veže Novigradsko sa Karinskim morem. U sredini

tjesnaca, na lijevoj obali, je stara crkva sv. Kuzme i Damjana. *Karinsko more* se pružilo oko 6 km. duboko u kopno duž podnožja Orljaka. Na južnom kraju diže se na ušću rječice Karinšćice stari franjevački samostan, sagrađen poč. XV. st. na ruševinama ranijeg benediktinskog, kasnije po Turcima porušen i 1736. ponovno obnovljen. Samostan ima lijepo dvorište sa cisternom, crkvu sa gotskim svodom, te lijepu staru biblioteku sa oko 2000 svezaka. Na godišnjem sajmu 2. VIII. mogu se vidjeti lijepe nošnje Bukovice i Kotara. Oko 3 km. daleko, kod izvora Karinšćice, vide se ostaci starog grada *Karina*, jednog od najznatnijih starih hrv. župskih središta, podignutog na ruševinama liburnsko-rimskog Corinijuma. Nešto iskopina čuva se u pomenutom franjevačkom samostanu.

NOVIGRAD (1000 stanov.) smjestio se u uskom morskom zalivu na južnoj obali Novigradskog Mora. Na brdu iznad mjesta je stari grad Gusića-Kurjakovića, sagrađen u XIII. st., poznat po tamnovanju ug.-hrv. kraljice Marije i Jelisave (1386-7.), od kojih je druga u Novigradu i umorena. Osim grada sačuvane su djelomično i gradske zidine, koje su se spuštale do mora. Starohrv. crkva sv. Kate sa ostacima samostana ima u pročelju sačuvane ostatke pluteja u pleteru, te presbiterij sačuvan u prvotnom obliku. Novigrad je okružen lijepom borovom šumom, ima kupalište i 2 konacišta. U Novigradu je i državno gojište školjaka „Dagnja“, razvijen ribolov, a brojne lađe i motori pružaju mogućnost izleta u *Posedarje*, *Karin*, *Zrmanju* i *Podgorje*.

Nedaleko Novigrada je mjesto *Pridroga*, u kojem su 1940. g. iskopani temelji samostana i crkvice sv. Mihovila sa velikim brojem fragmenata, koji se čuvaju u Starohrv. muzeju u Splitu, a 1946. g. pronadjeno je starohrv. groblje. Nedaleko tih iskopina je lijepa starohrv. crkva sv. Martina sa trolistom apsidom, sagrađena vjerojatno na još starijim temeljima.

RAVNI KOTARI su humovita ravan, s edinom koje vodi cesta Zadar—Benkovac—Mostine. U Mostinama se grana za Knin, odnosno za Šibenik i dalje na jug. 14 km. od Zadra je *Zemunik* sa gradinom, poznatom iz turskih ratova, te crkvicom sv. Kate sa

Sl. 11. — ZRMANJA

natpisom kralja Bele i jednim glagolskim. U blizini je i aerodrom putničke aero-linije Zadar-Zagreb-Beograd. 10 km. istočno od Zemunika na cesti za Obrovac, je mjesto *Smilčić*, oko kojega se vide brojne predhistorijske mogile, a 6 km. udaljen od Smilčića je *Islam-Grčki* sa nedavno restauriranom kulom pjesmom opjevanog narodnog junaka Stojana Jankovića. Prosljedjujući od Zemunika cestom za Benkovac prolazi se mimo *Nadina*, starog rimskog Nedinuma, u starohrv. doba župskog središta, a za turskih ratova sijela turske kapetani e, porušenog 1647. g. Brojne iskopine čuvaju se u muzejima u Zadru i Splitu.

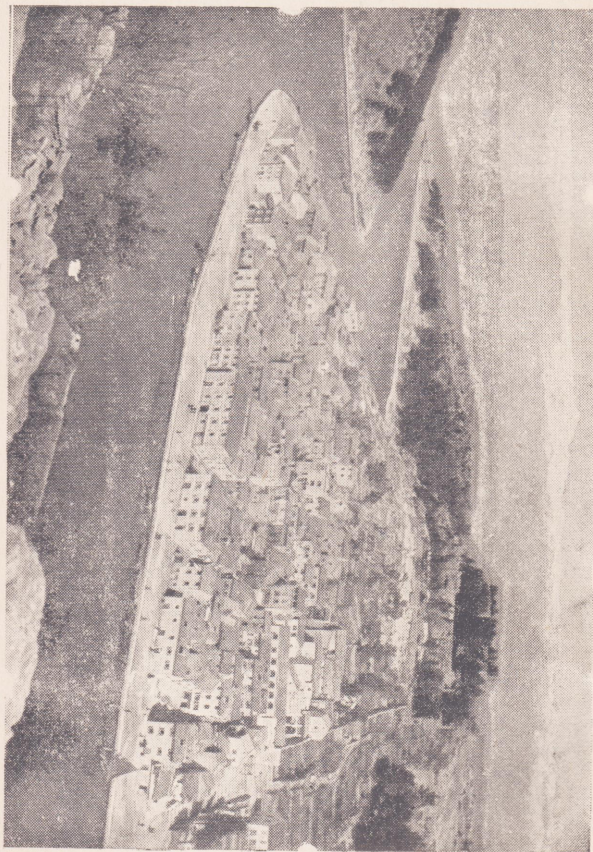
BENKOVAC (1200 st., 34 km. od Zadra) je privredno središte Ravnih Kotara. Na brdu iznad mjesta je dobro sačuvani turski Kaštel, sagrađen na mjestu ranijeg hrvatskog. Benkovac je po izgledu mlado i napredno mjesto sa poznatim tjeđnim i godišnjim sajmovima. Po mjestu i okolici se vide tragovi pustošenja okupatora. Nedaleko Benkovca, u mjestu *Podgradju*, su ruševine stare Asserije, znamenitog rimskog municipija podignutog na starijoj liburnskoj naseobini. Djelomično su sačuvane zidine kiklopskih razmjera, kao i slavluk cara Trajana. Jedno je od najizdašnjih nalazišta rimske ere u Dalmaciji Iskopani predmeti i kameni spomenici čuvaju se u muzejima u Zadru, Klisu, Splitu i Beču. Nasuprot Asserije, zap. od ceste Benkovac-Mostine, ocrtava se na vrhu niske gorske kose silhueta starog *Perušića*, lijepog primjerka sredovječnog grada, porušenog za vrijeme minulog rata.

20 km. južno od Benkovca je važno cestovno raskršće *Bribirske Mostine*. U blizini je Otres, „krvavi razboj“ iz turskih ratova, te ostaci tvrde Ostrovice, toga srednjovječnog „ključa“ Sjeverne Dalmacije i Zadra. Nedaleko na južnoj strani se na vrhu brijega vide ostaci slavnog *Bribira*, nekadanje ilirske pa rimske Varvarije, u srednjem vijeku plemenskog gnijezda knezova Šubića. Uz ruševine se nalazio lapidarij sa iskopinama iz rimskog i starohrvatskog doba, koji je od okupatora i četnika za minulog rata uništen.

Na cesti prema Kninu je mjesto *Kistanje*, centar južne Bukovice, nedaleko kojega su ruševine starog

rimskog *Burnuma*, koje narod zove „Šupljaja“. Sa ceste se vide dva velika luka, a poznaju se i tragovi vodovoda, amfiteatra i cestovnog raskršća. Ispod Šupljaje je vodopad Manojlovac sa hidrocentralom, a nešto nizvodno na Krči srp.-pravoslavni *manastir sv. Aran djela*. Predstavlja najbogatiji i najbolje sačuvani pravosl. crkveni spomenik u Dalmaciji. Osobito je bogata samostanska riznica sa relikvijarima, kao i tekstilom iz XVI.-XVIII. st.

SJEVERODALMATINSKI ARHIPELAG se sastoji od preko 200 otoka, otočića i grebena. *Olib* i *Silba* na istoimenim otocima odlikuju se lijepo građanim kućama mornara i „amerikanaca“. Poznati su i po izvrsnom domaćem ovčjem siru, imaju dobra konačišta, a *Silba* i hotel. *Ist* je bio poznat po svojim velikim jedrenjacima. *Molat* je poznat po zloglasnom logoru, u kojem su talijanski fašisti držali pod najtežim okolnostima zatvorene hiljade rodoljuba između kojih su birali žrtve svojih „odmazda“. Najveći je *Dugi Otok*, oko 70 km. dug. Na sjevernom kraju otoka je mjesto *Veli Rat*, sa najljepšim zalom na otocima u uvali Saharun, te sa poznatim svjetionikom. Na južnom kraju otoka je mjesto *Sali*, poznati ribarski centar, sa tvornicom ribljih konzervi. U blizini Sali je duboki, osamljeni i slikoviti zaliv Telašćica. Na susjednom otoku *Ižu* su mjesta *Iž Veli* sa kupalištem i konačištem, te *Iž Mali*, poznat po ribarstvu. U oba mjesta podignuti su spomenici palim borcima, kojih je ovaj otok, a osobito prvoboračko mjesto *Iž Mali*, najvećim dijelom spaljen od fašista, dao u velikom broju. *Iž Mali* je u NOB izgubio skoro 1/3 stanovnika, palih u borbi protiv fašističkih zavojevača. Južno od Dugog otoka rasulo se *Kornatsko Otočje*, koje ima samo dva veća otoka, *Kornat* ili *Opat* te *Žut*. Sve drugo su otočići i grebeni. Na tim otocima ima malo obradive zemlje i uglavnom služe za pašu poludivljim ovcima. Ljudska naselja su malobrojna i rijetka. Od ruševina najznatnije su Tarac na Opatu, te Piškera, nekadanje mletačko ribarsko naselje porušeno po senjskim Uskocima, na *Jadri*. Glavno bogatstvo Kornata predstavlja ribarstvo, koje vrše ribari sa Dugog otoka, Iža i Murtera. Oso-

Sl. 12.

NOVIGRAD

bito je bogat ljetni ribolov u bazenima donjeg Kornata. Otoci obiluju i divljim golubovima, galebovima, roncima i čiopama. Ima i primjeraka jadranskog tuljana („medvidica“) te morskih kornjača.

Nasuprot Zadra je otok *Ugljan* posred kojega se na najvišem vrhu diže stara tvrđava sv. Mihovila, čija je povijest usko vezana sa prošlosti Zadra. Podignuta je od Mlečana, da bdije nad buntovnim sredovječnim Zadrom. Sa nje se pruža krasna panorama Zadra i čitave Sjever. Dalmacije sve do Velebita. Ispod nje je *Preko*, sa romantičnim „Skoljićem“, na kojem se usred bujne južnjačke vegetacije diže samostan sa grobljem starih zadarskih obitelji. *Preko*, kao i susjedna mjesta *Poljana*, u kojoj je podignut spomenik palim borcima NOB-e, *Sutomišćica* i *Ugljan* posijani su ljetnikovcima nekadanjih zadarskih patricija, sa lijepim vrtovima. Južno od *Preka* je mjesto *Kali*, a par km južnije *Kukljica* sa lijepom plažom, borovom šumom i ostalim mogućnostima za razvoj turizma.

Privreda Zadra i okolice

Zadar kao ekonomski centar Sjeverne Dalmacije bio je oduvijek i njezino obrtno i industrijsko sjedište.

Sav obrt kao i industrija razvijali su se povezani i uskladjeni sa prirodnim bogatstvom, koje taj kraj pruža.

Kontinentalni dio Sjeverne Dalmacije obiluje kao glavnom industrijskom sirovinom: vinovom lozom-vinom, visnjom, a sada i duhanom.

Bukovica, taj brdsko stočarski kraj, kojemu je glavna privreda uzgoj sitne stoke, uvjetovala je razvoj kožarskog obrta.

Otočno - primorski dio Sev. Dalmacije obiluje maslinom i ribom.

Maslinarstvo je veoma razvijeno i dobro uzgajano tako, da daje velike količine jestivog ulja prvorazredne kvalitete. Uz maslinarstvo na otocima, u Podgorskom kanalu i Novigradskom moru razvijeno je ribarenje.

Ovaj bogati, ali za bivših režima zapušteni kraj, doživio je poslije oslobođenja nov preporod i napredak socijalističkim preobražajem sela preko brojnih Seoskih rad. zadruga, koje su do danas u zadarskom kotaru osnovane u mjestima: Vrsi, Filip-Jakov, Zemunik D., Posedarje, Podgradina, Pakoštane, Biograd n/m, Bibinje, Preko, Zaton, Nin, Slivnica, Ražanac, Pašman, Poličnik, Kali, Iz Mali i Privlaka. Još su u osnivanju brojne zadruge u ostalim mjestima, kao i u Benkovačkom kotaru, u kojemu je do sada osnovano preko 25 S.R.Z.

Grad Zadar sa svojom užom i širom okolinom ima veoma razvijenu obalu, koja je karakteristična za čitavu Dalmaciju, obiluje podesnim uvalama, otocima, pod-

morskim gredama i prirodnim lukama. Uslijed takvog položaja, kraj obiluje bogatstvom vrsta riba, što potvrđuju i znanstveno-ihtiološka istraživanja.

Na zadarskoj ribarnici možemo svakodnevno vidjeti uz obilje raznovrsne ribe i lijepe primjerke: zubatca, trlja, lubina itd., a u sezoni ribolova velike količine srdela, skuša, tuna i ostalih riba selica.

Stoga je po oslobod enju izgrađena u Zadru najveća i najmodernija tvornica ribljih konzervi („Mardešić”), dobro poznatih po visokom kvalitetu na stranim tržištima.

Potrebe ribarstva uvjetovale su razvitak brodogradnje, koja se razvila u vidu više manjih brodogradilišta, koliko u gradu Zadru, toliko i u okolini.

U gradu Zadru najkarakterističnija je industrija likera, specijalno pak „Maraskina“, po kojemu je Zadar poznat na svjetskim tržištima

Proizvodnja ovog likera stala je već nekoliko stoljeća, a prvi su proizvođači bili apotekari, koji su pronašli način destilacije i preradbe dalmatinske kisele višnje i njezina lišća u taj mirisni liker. Kako se širio glas o ovom liker, iznikoše prve tvornice, koje ga prenijese preko gradskih zidina i uvedoše u inozemstvo.

„Maraskino“ se izvozio u strane države, gdje je našao dobru prodju, naročito pak na kraljevskim dvorovima, kako to uvjeravaju dokumenti 18. i 19. stoljeća.

Zadarske tvornice likera slijedile su primjer ostalih svjetskih industrija razvijajući se u tehničkom i trgovačko-industrijskom smjeru. Moderniziranjem proizvodnje usvojena su najpodesnija tehnička sredstva za što veću proizvodnju, ali uvijek zadržavajući karakteristiku arome i ukusa proizvedenog likera po starim izvornim receptima.

Osim proizvodnje „Maraskina“ tvornice su se usavršile i u fabricaciji ostalih višnjivih proizvoda, kao: Cherry Brandy, višnje u liker, destilat, te ostalih vrsta likera od kojih naročito poznat svjetskom tržištu Vlahov - gorki liker, kao aperitiv. Osim likera tvornice produciraju dezertna vina, naročito poznat „Pelinkovac“ te razne voćne sokove.

Za svoju proizvodnju tvornice likera nabavljaju

velike količine domaćih vina, imajući tako u neposrednoj blizini potrebne sirovine.

Rušenjem i uništavanjem u ovom ratu sva postrojenja u Zadru bila su teško oštećena ili potpuno uništena. Zahvaljujući zalaganju i brizi Narodnih vlasti uz samoprijegor radništva spašene su i obnovljene od bivših tvornica likera: *Tvornica «Maraska» Zadar* (bivša Luxardo) utemeljena god. 1821, zatim *«Drioli»* utemeljena god. 1759, te *«Vlahov»* utemeljena god. 1861, koja je djelomično iskorištavana za produkciju gorkih likera.

Kao vrlo mlada industrija, ali zamašna je danas: *Državna tvornica mreža i konopa.*

Nalazeći se u važnom ribarskom centru, tvornica je od velikog značaja ne samo za grad Zadar i okolinu, već i za cijelo naše primorje. Tim više što je to jedina tvornica mreža na Balkanu.

Tvornica izrađuje sa najmodernijim strojevima u jednom odjeljenju razne vrsti ribarskog konca, a neposredno u drugom odjeljenju izrađuje sve vrste mreža potrebnih za naše ribarstvo.

Po kvaliteti proizvodi Državne tvornice mreža u Zadru idu među najbolje te vrsti izrađenih i u inozemstvu.

U posebnom pak odjeljenju smještena je konopara, također sa suvremenim postrojenjem u pogonu.

U sklopu tvornice nalazi se, osim vlastite električne centrale, ledana sa friziderima jakog kapaciteta za pohranu većih količina svježih ribe. Tvornica je izgradila posebno odjeljenje, kudeljara, koja je već u pogonu.

Vrlo važno mjesto u industriji Zadra zauzima: *Državna tvornica duhana.*

Pored ove tvornice u gradu je postojalo prije oslobođenja još par tvornica manjeg kapaciteta. Razvijajući planski našu industriju, Narodne vlasti koncentrirale su sve strojeve i čitav rad u jednoj tvornici u predjelu „Arbanasa“. Tako je danas u pogonu jedna tvornica jakog kapaciteta, koja izrađuje razne vrste cigareta.

Posebno mjesto zauzima tvornica ribljih i biljnih ulja, novoizgrađena i stavljena u pogon 1948. god. U

njoj se vrši ekstrakcija ulja iz ribljih otpadaka kao i iz klica kukuruza. Dobiveno ulje služi kao industrijska sirovina i kao hranjiva masnoća nakon rafinacije. Kao nuzprodukt tvornica proizvodi riblje brašno za stočnu hranu. Postoje svi uslovi da se u ovoj tvornici pristupi prerađivanju ljekovitog bilja, koje zadarska okolica pruža u izobilju.

U gradu Zadru postoje takodjer: *Tvornica čokolada i bombona*, 2 tvornice za izradu testenine, te tvornica leda.

Grad je snabdjevan vodom iz jezera „Bokanjac“ udaljenog 8 km, od kuda električne pumpe tjeraju gradu vodu.

Sada je završen dalekovod od hidrocentrale „Krka“ do Zadra i grad je snabdjeven stalnom i obilatom količinom električne energije, koja će znatno utjecati na budući razvitak privrede, a napose pak industrije grada Zadra.

Uz državno dobro u Vrani razvijeno je gojenje cipala i slatkovodne ribe u velikim razmjerima. Masovnim učešćem zadarskih frontovskih brigada sada se na Bokanjačkom blatu izrađuje novo veliko uzgajalište slatkovodne ribe.

U okolini Zadra na Novigradskom moru postoji jedini rudnik ovoga kraja, rudokop bauxita „Maslenica-Kruševo“ sa suvremenim instalacijama za dovoz i ukrcaj na brodove. Uslijed oštećenja po okupatoru rudnik za sada nije još aktiviran. U Novigradu postoji državno poduzeće „Dagnja“, koje se bavi uzgojem školjaka na širokoj osnovi u Novigradskom i Karin-skom moru.

Na Dugom otoku, u mjestu Sali, postoji tvornica „Neptun“ za konzerviranje i soljenje ribe.

U Ninu se izgrađuje jedna od najvećih ciglana u NRH koja će koristiti bogate slojeve gline iz okolice.

Na otoku Pagu uz jednu od najznatnijih naših državnih solana, razvijena je kao zadružna i kućna radinost izrada poznatih paških čipaka, koje se odlikuju svojom originalnošću i finoćom izrade.

Vrijedno je još napomenuti, da se na otoku Pagu, Olibu i Silbi izrađuju veće količine vrlo dobrog i ukusnog ovčjeg sira.

Z A D A R

VAŽNIJI PODACI I USTANOVE

Geografski položaj:

15° 13' 45" istočne geografske dužine (od Greenwicha)

44° 6' 53" sjeverne geografske širine.

Klima:

- Izrazito mediteranska. Srednja godišnja temperatura 15,4°;
- srednje temperature u pojedinim mjesecima:
siječanj 6,7° veljača 7,6° ožujak 12,7° travanj 13,9°
svibanj 18,3° lipanj 22,2° srpanj 24,6° kolovoz 23,8°
rujan 20,5° listop. 12,1° studeni 9,3° prosinac 8,3°
- Minimalna temper. —5°; maksimalna +34,7°. (Podaci iz razdoblja 1933—1937. god.)
- Prosječna vlažnost zraka: 65°/o;
- Nebo: 120 vedrih dana; 90 oblačnih; 150 poluvedrih
- Oborine: cca 750 mm godišnje; snijeg izuzetna rijetkost.
- Vjetrovi: zimi jugoistočnjak, topao i vlažan, redovito nosi kišu; bura (S-SI) hladan i suh, vedrina. Ljeti danju maestral (sjeverozapadnjak), svježi vjetar s mora; noću potpuna tišina bez vjetrova

More:

- Temperatura mora ljeti u Zadarskom kanalu cca 27°
- Slanost: 38,5 ‰
- Razlika plime i oseke (u Zadru): 13 cm
- Struja: uzlazna JI—SZ

Saobraćajne veze:

- U ljetnoj sezoni dnevno:
- Parobrodarska brza pruga Rijeka*)—Zadar—Split i obratno Split—Zadar—Rijeka*)
- Autobusna pruga dvaput dnevno: Knin*)—Zadar i natrag Zadar—Knin*)
- Avionska linija Zadar—Zagreb—Praha i obratno, četiri puta tjedno. Avionske veze Zadra s unutrašnjosti (Zagreb, Beograd, Sarajevo), informacije kod „Putnika“.
- Parobrodarsko pristanište: Radnička obala (kod hotela „Beograd“).
- Stajalište autobusa: Radnička obala (kod hotela „Beograd“) i Benkovačka cesta.

*) Priključak na vlakove iz Zagreba i za Zagreb.

- Lokalne parobrodarske i brodarske veze s otočjem: Radnička obala i Mala luka (Foša).

Informacije:

- „Putnik“, Radnička obala (kod Morskih vratiju);
- Agencija „Jadranske linijske plovidbe“, Radnička obala;
- Turistički odsjek Gr. N. O.-a, Narodni trg, prizemno, lijevo
- Prijave i odjave boravka: Odjel unutrašnjih poslova pri Gr. N.O.-u, Varoška ulica.
- Vođenje po gradu, obratiti se „Putniku“.

Ugostiteljstvo:

- Hoteli: „Beograd“, Radnička obala; „Zagreb“, obala Maršala Tita.
- Restorani i gostione: hotel „Beograd“, Radnička obala; „Moskva“, Radnička obala; „Proleter“ R. V. I. ul. E. Kardelja; Gostiona „Mornar“, Put XIX divizije; gostiona „Primorje“, na Rtu Mika; gostiona „Jadran“ na Voštarnici; gostiona „Benkovac“, Benkovačka cesta.
- Kavane: „Zagreb“ u hotelu; „Zadar ul. I. Ribara-Lole; „Narodna kavana“, Trg Oslobođenja.
- Buffeti: „Jedinstvo“, ul. I. Ribara-Lole; „Istra“, (slastičarna i sladoledarna), ul. 1. novembra 1944. g.; „Galeb“ kod Morskih vratiju; „Učka“, ul. 1. novembra kod Narodnog trga; „Radnik“, ul. E. Kardelja (vis 3 vis zgrade Suda); „Borac“, na Voštarnici.
- Sezonski buffeti: „Park“, na bedemu kod hotela „Beograd“; Zemunik na ae odromu; na kupalištu Rt Mika i „Plaža“ na Brodarici.
- Gradski radnički restoran, na Utvrdama (ex Drioli) prima na hranu i prolaznike-sindikaliste.
- Odmarališta: Radničko odmaralište „Bare Burčul“, put Jugoslav. Mornarice; Radničko odmaralište savezne prehrambene industrije, put Jugoslav. Mornarice; Odmaralište R. V. Invalida, put Jugoslav. Mornarice.

Kupališta:

- Rt Mika, pješčana plaža, kabine, garderoba, buffet, borova šumica, park. Prevoz Zadar—Rt Mika motornim čamcem svakih pola sata.
- „Plaža“ na Brodarici, buffet, kabine.
- Sindikalno kupalište, put Jugosl. Mornarice, kabine.
- „Kolovare“ bez kabina, slobodno kupanje.

Parkovi i šetališta:

- Park Vladimira Nazora, na vanjskom bedemu, ulaz iz Molotovog puta; Dječji park s igralištem, ulaz s trga Pet bunara.
- Šetalište uz more obalom Maršala Tita; Put Jugoslavenske Mornarice, duž mora od Zadra do Rta Mika; Kolovare uz More put Arbanasa.

Izleti :

- Na zadarsko otočje : Pag, Ugljan, Pašman, Iž, Kornati i u obližnja mjesta na moru : Biograd, Nin, Novigrad, Obrovac i slapove Krke. Tjedno, informacije kod „Putnika“ u Zadru.

Kulturno-znanstvene ustanove :

- Arheološki muzej (zbirke u sv. Donatu, uprava u nadbisk. palači) Zeleni trg, otvoren svakog dana od 9 do 12 sati ; ljeti i pos. podne od 4 do 6 sati (telef. 63).
- Etnografski muzej, Narodni trg (uredjuje se).
- Galerija slika, zgrada b. Namjesništva, ulaz iz b. ulice Armamento. Otvorena od 10 do 12 sati osim ponedjeljkom.
- Prirodoslovna zbirka, put Jugosl. Mornarice (Brodarica) Villa Inchiostri.
- Državni arhiv, ul. Crvene Armije (b. palača Varešanin) samo za naučni rad.
- Naučna biblioteka, ul. 1. novembar 1944., čitaonica otvorena od 10 do 12 i od 17 do 19 sati.
- Gradska biblioteka (posudbena), Dom kulture, prizem. desno. Otvorena od 8 do 12 i od 17 do 19 sati.

Kazalište :

- Narodno kazalište, ul. I. Ribara-Lole (b. Široka).

Kinematograf :

- Kino „Pobjeda“, Zagrebačka ul. (kod Nar. Trga).

Škole :

- Gimnazija, ul. Crvene Armije (Titova obala).
- Učiteljska škola, Brodarica, put Jugosl. Mornarice (b. Vlahov).
- Industrijska škola, Trg Oslobođenja.
- Ekonomski tehnikum, Trg Oslobođenja.
- Trgovačka škola, Trg Oslobođenja.
- Sedmogodišnja škola tal. manjine, Splitska ul.; Sedmogodišnja škola Zadar-Grad, ul. Crvene Armije; Sedmogodišnja škola Arbanasi.
- Osnovne škole : Voštarnica, Brodarica, Stanovi, Rt Mika.
- Muzička škola, ul. E. Kardelja.
- Škola učenika u privredi, Splitska ulica.

Domovi :

- Djački dom gimnazije, Kolovare; Djački dom Učit. škole, Brodarica, put Jug. Mornarice; Djački dom Industrijske škole i Djački dom učenika u privredi, Jazine (uvala Gizi).

Sport :

- S. D. „Zadar“, Fiskulturni dom, Put Molotova (Jazine).
- Klubovi : nogometni, košarka, veslački.
- Sekcije : biciklistička, rukometna, plivačka, tenis, ping-pong ; u Fiskult. domu.
- Igrališta : Nogometno igralište, put Murvica ; Lakotatletsko igralište : košarka, odbojka, tenis.
- Domovi : Fiskulturni dom, put Molotova (Jazine, uvala Gisi) ; Veslački dom, Voštarnica.

Narodna tehnika :

- Gradski odbor Narodne tehnike, Dom kulture na trgu Oslobođenja - grane : radioamaterstvo, jedriličarstvo, modelarstvo, vazduhoplovstvo, motociklizam.

Foto-radnje :

- Foto „Jadran“ (R. Novak), ul. I. Ribara-Lole ;
- Foto „Dalmacija“, Trg Oslobođenja.

Štamparija :

- Gradsko štamparsko poduzeće, Jazine (Uvala Gisi).

Knjižare :

- „Naprijed“, Narodni trg.
- „Narodna knjiga“ R. V. I., Narodni trg.

Pošta, telegr., telef. :

- Glavna pošta, Put Molotova. (Paketi, preporuke, brzoprijavi, telef. govornica) ; Pošta 2, Brodarica.
- Pošta 3, ul. 1. novembra, (paketi, preporuke, brzoprijavi, telef. govornica.)

Gradski N. Odbor :

- Narodni trg. Tajništvo, Flanska komisija, Kontrolna komisija (u zgradi Okruž. Suda).
- Povjereništva : prosvjete, komunalnih poslova, soc. zdravstveno, gradjevina, trgovine i opskrbe, financija (na Utvrđama, ex Drioli), lokalnog saobraćaja, obrta i industrije i rada (vis à vis glavne zgrade na Nar. trgu).

Gradska privr. poduzeća :

- „Zadranka“, gradsko nabavno-prodajno poduzeće, 25 prodavaona. Gradski vodovod, ul. 1. novembra ; „Jagoda“, nabavno-prod. poduz. voća i povrća, 3 prodavaone ; Gradsko gradjevno poduzeće, na Utvrđama (ex Drioli) ; „Transport“ grad. prevozno poduzeće, Radnička obala ; „Prevoz“, grad. pod. za lokal. saobr. Jazine ; „Ledana“, grad. tvornica leda, Jazine (uvala Gisi) ; Gradsko hotelsko poduzeće ; gradske obrtne

radnje : pekarne, krojačnice (ul. I. Ribara-Lole) pošto-larnica (I. Ribara-Lole), brijačnice (I. Ribara-Lole), poduz. „Obalac“ (kod hot. „Beograd“).

Kotarski N. Odbor :

- Tajništvo i povjereništva : trg Oslobođenja (b. pal. Namjesn.).

Sud :

- U zgradi suda, ul. E. Kardelja : Okružni sud, Kotarski sud, Javno tužništvo.

Soc. zdravstvene ustanove ;

- Oblasna bolnica, Put bolnice (Arbanasi).
- odjeljenja : interno, roentgenološko, kirurško, dječje, infektivno, ginekološko i neurološko; rođilište, anti-tuberkulozni dispanzer.
- Poliklinika, Kolovare.
- Drž. zavod za soc. osiguranje (kod Trga Oslobođenja).
- Ambulante : opće prakse u ekspozituri Zavoda, na Brodarici i u Poliklinici; zubne stanice : u Poliklinici za soc. osiguranike i kotar.
- Socijalne ustanove : Dječji dom V. Nazora, Voštarnica, Kresimirov put; Dom staraca Ujedinitelj* (kod sv. Franje); Dječje obdanište u Grad. osn. školi ul. Crvene Armije.

Ljekarne :

- Gradska ljekarna 1, Trg Oslobođenja;
- Gradska ljekarna 2, ul. E. Kardelja.

Masovne organizacije :

Savez boraca N. O. rata, Narodna fronta (N. F.), Grad. Odbor A. F. Ž., Narodna omladina; Kot. sindikalno vijeće - sve u Domu kulture; Gradski Odbor Crvenog križa.

Kulturno-umjetnička društva :

K.U.D. „Zoranić“, Kulturno-umjetničko društvo u Zadru; Gradska filharmonija; Društvo za kult. suradnju s SSSR-om, Savez kult. umj. društava - sva u Domu kulture.

Narodno sveučilište :

Dvorana Nar. sveučilišta u Domu kulture.

Udruženja :

Udruženje R. V. Invalida, Narodni trg; Lovačko društvo, Trg Oslobođenja; Gimnastičko društvo, Udruženje sportskog ribarstva, Filatelističko društvo, Šahovsko društvo i Obrtnički zbor.

Banke :

- Narodna Banka, filijala u Zadru, Istarska obala ;
- Komunalna banka, Istarska obala.

Važniji telefoni :

Stanica za spasavanje (prva pomoć)	29
Vatrogasna milicija	60
Dežurni Nar. Milicije	88
Uprava za turizam (Gradski N. O.)	57
„Putnik“	42
Agencija „Jadranske lin. plovidbe“	74
Autotaksi (garaža Zodan)	24
ODAP (Obl. dalm. auto-poduzeće)	13

SADRŽAJ:

PREDGOVOR	strana	3
GEOGRAFSKI POLOŽAJ ZADRA	"	5
KRATKI PREGLED ZADARSKE PROŠLOSTI	"	7
SPOMENICI	"	17
OKOLICA ZADRA	"	32
PRIVREDA ZADRA I OKOLICE	"	42
VAŽNIJI PODACI I USTANOVE	"	46

Narodne steanu
izradio prof. P. Zrinski